

20. YÜZYIL DÜNYA VE TÜRKİYE KENTLEŞMESİ ÜZERİNE BİR DERLEME*

 Ceyhan YÜCEL^a

Öz

20. yüzyıl tüm Dünya’da her açıdan geniş çaplı ve hızlı değişimlere sahne olmuştur. Sanayi Devrimi sonrasında bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler ve bunların sosyal ve mekânsal sonuçları, tüm dünyada üretim ve tüketim ilişkilerini yeniden şekillendirmiştir. Kentler bu değişimlerin izlerinin en açık görüldüğü yerler olmuştur. Sanayileşmeye bağlı olarak nüfus hızla artmış, kent sayısı ve kentsel alan büyümüş, kentlerde toplumsal katmanlaşma ve işbölümü yeniden oluşmuştur. Bu süreçte kentsel alanda ekonomik ilişkiler yeniden kurulurken, kentsel mekânın planlanması ve düzenlenmesi gibi konular da yüzyılın başından sonuna kadar farklı ölçek, teknik ve içerikte ele alınmıştır. Bu gelişmeler, doğrudan ya da dolaylı Türkiye’de de etkilerini ve sonuçlarını göstermiş; Dünya’daki ekonomik politikalar ve toplumsal niteliklerde görülen değişim Türkiye kentleşmesini etkilemiştir.

Bu çalışma, 21. yüzyılın ilk çeyreğini tamamlamak üzere olduğumuz dönemde, geride bıraktığımız yüzyılda Dünya’da ve Türkiye’de ortaya çıkan kentleşme dinamiklerinin bütüncül bir bakışla derlenmesini amaçlamaktadır. Çalışmada önce Sanayi Devrimi sonrasında yaşanan gelişmeler ve bunların kentler ve kentleşme süreci üzerindeki sonuçlarına değinilecek, sonrasında Türkiye’deki 20. yüzyılda yaşanan kentleşme süreci Türkiye’nin kendine özgü dinamikleri ile birlikte özetlenecektir. Makalede, Dünya’da ve Türkiye’deki kentleşme dinamiklerinin kentsel politika ve planlama yaklaşımları üzerinde yarattığı dönüşüm 20. yüzyıl gelişme evreleri içinde özetlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Şehir Planlama, Kentleşme, 20. Yüzyıl, Türkiye

A REVIEW OF WORLD AND TURKEY URBANISATION IN THE 20TH CENTURY

Abstract

The 20th century has been the scene of wide ranging and rapid changes all over the world. The developments in science and technology after the Industrial Revolution and their social and spatial results have reshaped the production and consumption relations in the world. Cities are the places where the traces of these changes have been seen most obviously. As the results of the Industrial Revolution the population and the number of the cities has increased, the urban area has grown and the social stratification and division of labor have been re-shaped. While the economic relations have been re-established, some new issues such as the planning and

* Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (Proje ID: 1364- FBA-07-18) tarafından desteklenmiştir.

^aDr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, ceyhanyucel@erciyes.edu.tr

organizing of the urban area have evolved and developed in different scale, technic and content from the beginning to the end of the 20th century. This process has made direct or indirect effects and created consequences on Turkey's urbanization experience as well.

This study aims to present a review of the urbanization dynamics in the world and Turkey in the 20th century through a looking back from the first quarter of 21st century. The developments within the post-industrial revolution era and their consequences on cities and urbanization process are presented in the study at first. Then, the urbanization process experienced in the 20th century in Turkey is summarized through the Turkey's own dynamics. The paper compiles the urbanization dynamics of the 20th century through the origins of the change in urban areas after the Industrial Revolution and summarizes the transformation of policies and planning approaches to urban space in different periods of the 20th century.

Key Words: Urban planning, Urbanisation, 20th Century, Turkey

Giriş

Orta Çağ'dan modern dünyaya geçişin en önemli unsuru olan Sanayi Devrimi'nin kentsel alanlardaki toplumsal ve mekânsal izdüşümleri en yoğun olarak 20. yüzyılda gözlenmiştir. Endüstriyel teknolojiye bağlı olarak büyüyen/değişen üretim miktarı ve teknikleri beraberinde, üretim ve tüketim miktarları, pazarlama ağları, üretim mekanları ve emek işgücü sayıları, kentsel nüfus büyüklükleri ve kentsel mekân büyüklükleri ön planda olmak üzere her alanda ölçek büyümesi yaratmıştır.

Orta Çağ sonrası modern dönem, çok sayıda üretken ve hizmet sunan kentlerin varlığından çok, toplumun tümünün oldukça hızlı bir kentleşme ile karşı karşıya kalmaları ve nüfusun çoğunun kentlerde yaşamaya başlaması ile nitelendirilir. Modern dönem kentleri, ekonomilerine göre, Orta Çağ kentlerine göre yüksek derecede uzmanlaşmış ya da çeşitlenmiş; daha önceki üretici kentlerin tersine, çeşitli hizmetleri sunmak üzere ve daha çok kendi nüfusları için üretimde bulunacak şekilde gelişmişlerdir (Hatt & Reiss, Jr, 1957; Alkan & Duru, 2002a).

19. Yüzyıl boyunca yaşanan gelişmelerin uzantısında, 20. yüzyıl sanayi kentinin biçimlenmesini tamamladığı dönem olmuştur. Sanayi kenti, eşi görülmemiş bir büyüklükle, köklerinden kopmuş nüfusun akınıyla, denetimsiz bir genişlemeyle, elverişsiz yaşam koşullarıyla ve karmaşasıyla tanımlanmaktadır. Kuşkusuz burada bahsedilen olumsuzluklarda, yukarıda bahsedilen ölçek büyümesinin halen elde var olan orta çağ yerleşme mekânı üzerinde gerçekleşmiş olmasının etkisi olmuştur. 20. Yüzyıla dönülürken Londra, maruz kaldığı göç patlamasıyla nüfusunu 900 binden 4,5 milyona çıkarmış, artan sanayileşmeyle birlikte kırsal özelliklerini ve doğal güzelliklerini koruyan kent niteliğini de yitirmiştir. Bu süreçte sanayi kentinin yaşanabilir bir kent olmadığı yönünde bir farkındalık ortaya çıkmış (Alkan & Duru, 2002b) ve farklı alanlardan kişilerce ideal kentlere yönelik kent şemaları ortaya atılmıştır. Ağırlıklı ABD ve İngiltere'de, 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başında Güzel Şehir (City beautiful) hareketi ve Bahçeşehir (Garden City) düşüncesi, Ebenezer Howard'ın "Bahçe Kent" tasarımı, Le Corbusier'in "Radiant Kent" ve Frank Lloyd Wright'ın "Broadacre Kent" tasarımları bu türden modernist çabaların öne çıkan örnekleri olarak gösterilebilir. Bu süreçte kapitalist kente için eşitsizlikler

ve sorunlar mekânsal düzlemde sorun olmaktan çıkarılmakta, yaşanılabilir kentlerin yaratılması hedeflenmektedir (Şengül, 2002).

Endüstri dünyasındaki yükseliş kentleri yeniden şekillendirmiştir. Bu dönüşüm, ticaretin yerine sermaye kullanımı ile zenginlik yaratılmasına dayalı yeni bir ekonomik sistemin yaratılması ve teknolojik değişimin birleştirilmesi ile sağlanmıştır. Böylece sanayi şehri 19. yüzyıldan itibaren kentleşmenin yeni bir biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreç küresel şehirler sisteminin kilit noktaları olan bazı kentlerin öne çıkmasını sağlamıştır. Manchester, Chicago, Detroit, Pittsburgh, Almanya'nın Ruhr bölgesinin şehirleri (Essen, Dortmund) ve kuzeydoğu Fransa (Lille gibi). Hızlı bir şekilde büyüme gösteren bu kentlerden, örneğin Londra 1801'de nüfusu 100.000'i aşan tek şehir olarak Birleşik Krallık nüfusunun %4.7'sine sahip olarak Avrupa'nın en büyük kenti iken, sadece yüzyıl sonra 1901'de nüfusu 100.000'i aşan ve Avrupa toplam nüfusunun %25.9'unu kapsayan 35 şehir ortaya çıkmıştı. Endüstri şehrinin yükselişi, fabrika üretim biçimi yanında, ucuz konutlardan oluşan ve üretim alanlarına yakın yeni konut bölgelerinin yaratılışını da beraberinde getirmiştir. Ancak bu ucuz yeni konut alanlarının yaşam ve çevresel koşullarının olumsuzluğu ciddi sağlık sorunları yaratmış, 19. yüzyıl boyunca kentsel altyapı hizmetlerinin öneminin anlaşılmasıyla bu sorunların çözümünde ilerleme sağlanmıştır (Thorns, 2002).

1. 20. Yüzyılda Dünyada Kentleşme ve Planlama

1.1. 20. Yüzyılda genel ekonomik değişim ve kentsel bağlamdaki sonuçları

Orta çağ sonrasında ortaya çıkan kentsel dünya, üç ana gelişmenin ürünü olarak şekillenmiştir. Birincisi, dünyanın kendisi, ekonomi ve sosyal aktivitenin küreselleşmesiyle entegre ve uyumlu bir bütün olmuştur. Daha önce yerel ölçekte ve birbirlerinden ayrı olan piyasalar birleşmiş; küresel kurumlar ve organizasyonlar tarafından koordine edilen üretim ve tüketimin dünya çapındaki örüntüsü, bunların yerini almıştır. Yine, daha önce yerel ölçekte olan sosyal örüntüler ve ilişkiler genişleyerek küresel hale gelmişlerdir. İkinci gelişme kentlerin yeni alanlara doğru yayılarak sayılarının ve büyüklüklerinin artması sonucunda kentsel nüfusu ve alanı olmayan çok az bölgenin kalmış olmasıdır. Üçüncü gelişme, çok sayıda insanın ve dünya nüfusunun büyük bir oranının kentlerde yaşamakta olması ve köken ve karakter olarak kentsel yaşam tarzlarını takip etmesine bağlı olarak küresel toplumun dönüşümüdür (Clark, 1996). Bu gelişmelere ilişkin Clark (1996) tarafından yapılan derleme Tablo 1'de özetlenmiştir:

Tablo 1. Global Kentsel Gelişimin Ana Aşamaları (Clark, 1996)

	1500-1780	1780-1880	1880-1950	1950-
BİRİKİM TÜRÜ				
Ekonomik biçimlenme	Merkantilizm	Endüstriyel kapitalizm	Tekelci kapitalizm	Kurumsal kapitalizm
Varlık kaynağı	Mal ticareti	Üretim	Üretim	Üretim ve dağıtım
Üretimi temsil eden ünite	Atölye	Fabrika	Çokuluslu şirket	Ülkelerarası şirketler, küresel fabrika
DÜNYA-SİSTEMİ KARAKTERİSTİKLERİ				
Mekân ilişkileri	Ticaret rotaları	Atlantik havzası	Uluslararası	Küresel
Arz sistemi	Sömürgecilik	Sömürgecilik/Emperyalizm	Devlet emperyalizmi	Şirket emperyalizmi
Egemen güç	Birleşik iller/şehirler, Akdeniz şehir devletleri	Britanya	Britanya, ABD	ABD
KENTSEL SONUÇLAR				
Dönem başındaki kentleşme düzeyi (%)	2	3	5	27
Dönem boyunca kentleşme alanlar	Avrupa limanları	Britanya	Kuzeybatı Avrupa, Amerikalılar, imparatorluk kıyıları	Afrika ve Asya
Egemen şehirler	Venedik, Cenova, Amsterdam	Londra	Londra, New York	New York, Londra, Tokyo

Kentleşme süreçlerini etkileyen dönüşümün ilk evresi, geç 18. yüzyıldan itibaren şekillenen kapitalist ekonominin etkisiyle yaşanmıştır. Emek, ürün ve kar kavramları ile ilerleyen üretim süreci imparatorluklarca gereksinim duyulan hammadde ve yeni pazar arayışları ile şekillenmiştir. Bu kapitalist süreç, bir yandan üretim aktivitesini ve emek gücünü bir yerde yoğunlaştırdığından, kentsel büyümeye ve kent sayısının artışına yol açmış, diğer yandan ticaretin artan hacmi bağımlı deniz aşırı alanlardaki kentleşmeyi canlandırmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru, tekelci kapitalizm endüstriyel kapitalizmin ve sömürgeciliğin yerini almış, ekonomik faaliyetlerin oldukça büyümüş olan ölçeği, imparatorlukların kontrolünde ve her sektörde az sayıda üretici ile oluşturulan uluslararası piyasa ile belirgin hale gelmiştir. Tekelci kapitalizm, endüstriyel devletlerin hızla artan nüfusunun oluşturduğu ürün talebine yanıt olarak ortaya çıkmış; bu durum üreticileri ağır, işlenmemiş ürün imalatından geniş

kapsamlı tüketici malları ve hizmetlerinin üretimine doğru çeşitlenmeye yöneltmiştir. Avrupa'daki merkez ekonomiler daha üretken hale gelmiş, böylece pek çok fabrika tesisinin hem evde hem çeperde, pek çok alanda pek çok işleyle uğraşan çokuluslu şirketler halinde güçlenmesi söz konusu olmuştur. Tekelci kapitalizm, çeperlerin çok daha acımasızca sömürülmesine yol açmıştır. Endüstriyel faaliyetlerin giderek büyüyen ölçeği, hammadde kaynaklarının uluslararası teminini ve üretilen ürünlerin uluslararası pazarlanmasını gerektirmiş; böylece merkez bölgelerin başarısı denizaşırı bölgelerde egemenlik ve kontrol sağlayabilme becerisine bağımlı hale gelmiştir. Bu ya İngiliz ve Fransız imparatorluklarının 20. yüzyılın başında en büyük sözcüleri olduğu resmi emperyalizm ile ya da, örneğin ABD endüstrilerince denendiği şekilde, şirketlerin gücü ve etkisi ile olmuştur. Tekelci kapitalizm, çeperde kentsel gelişmenin sınırlı kalmış olmasının yanında, genişleyen merkezde ileri düzeyde kentsel büyüme ve şehirleşme yaratmıştır. 20. Yüzyılın ilk yarısındaki kentleşme Avrupa, Amerikalılar ve Avustralya'da çok hızlı ve yaygın olmuş, Dünyanın geri kalan kısmı büyük oranda bu süreçten etkilenmemiştir (Clark, 1996).

Bu dönüşümde anahtar faktör, küçük ölçekli ve çoğunlukla bir aile elindeki ilk kapitalist üretim araçlarının 20. yüzyıl boyunca önce ulusal, sonrasında uluslararası ölçekte ve milenyumda da küresel ölçekte şirketler haline dönüşmesiyle sonuçlanan endüstriyel üretimin doğasındaki değişimdir. Ford şirketi bu anlamdaki en tipik örnektir. Fordizm olarak adlandırılan bu sistem içerisinde araba satışlarını artırmak için, işçilerin araba almalarını kolaylaştırmak ve araba kullanmaya zaman bulmalarını sağlamak için işçi ücretleri artırılmış ve çalışma saatleri düşürülmüştür. Bu sayede tüketimin artırılması ile ulaşılan nokta mal üretiminin de kitlesel hale gelmesidir (Harvey 1990; Amin, 1994; Thorns, 2002). Modernizmin zirve noktası, 20. yüzyıldaki Fordizm ve refah devleti anlayışının hâkim olduğu dönem olarak kabul edilir. Bu dönemde hem ekonominin hem de devletin ana etkinliği, üretimi ve ürün çıktılarını artırma ve tüm bireyleri kitlesel tüketimin giderek standartlaştırılan örüntüsü içerisine katılması amacı ile şekillenmiştir. Bu dönem alt-kentleşmenin büyüdüğü ve insanların kendi arsalarında ürettiği kendi tek aile evlerinin ortaya çıktığı dönemdir (Thorns, 2002).

Büyük ölçekli ve montaj hattı teknolojileri üzerine kurulan kitlesel üretim yapan endüstrilerin gelişimi ile nitelenen Fordizm, hiyerarşik yapıdaki organizasyonlarda standartlaştırılmış malların, önce ulusal ölçekte sonrasında ise uluslararası boyutta pazara sahip olan bir üretim ve pazarlama ağını yaratmıştır. Büyük fabrika tesislerinde işçilerin ürünün tamamı üzerinde çalışmaktan daha çok, montaj hattında tek bir görevi üstlendiği ve buna bağlı olarak işçiler arasında uzmanlaşma ve farklılaşma gerektiren bu işleyiş üretim miktarını da artırmıştır.

1950'lerde kentsel örüntünün büyük kısmı ABD, Rusya, Birleşik Krallık ve Fransa'nın ekonomik ve politik emperyalizmi ile ilişkili olarak nüfus yoğunlaşma süreçleri ile açıklanmaktadır. Kanada, Güney ve Ota Amerika'daki yüksek düzeyde kentsel gelişme İngiliz ticaretinin ve yakın zamanda ABD ile şirket bağlantılarının bir mirası olarak görülürken, Rusya'da, Orta ve Doğu Avrupa'da sınırlı kentsel gelişme olmuştur. Bu dönemde nüfusun sadece dörtte biri kentsel alanlarda yaşamış olmasına rağmen, 1950'de kentsel dünyanın ana niteliği, merkezin egemen ekonomilerindeki kentleşme döngüsünün tamamlanmış ya da tamamlanmak üzere olmasıydı (Clark, 1996). Bu süreçte, kentlerin hızla

büyümesinin ve nüfusun kentleşmesinin kentlerin mekânsal ve maddi yapılarında yarattığı derin etkinin çarpıcı mekânsal bir sonucu kentleşmiş toplumun baskın yerleşme biçimi olan metropoliten kent olmuştur. Metropoliten alanlar, her biri kendi etkinliklerinde ve kurumlarında az çok uzmanlaşmış birden çok merkezin ve yerleşim yerinin bulunduğu yerler olarak tarif edilmiştir (Hatt & Reiss, Jr, 1957; Alkan & Duru, 2002a).

1980'ler ve 1990'lar, küresel ve yerel değişimlerin uzantısında, ekonomik yeniden yapılanma ve sanayisizleşme ile bunların şehrin mekânsal ve sosyal yapısı üzerinde yarattığı değişiklikler üzerine çalışmaları ortaya çıkarmıştır (Smith, 1980). Bu süreçte, bir süre Neo-Marxist görüş tarafından ekonomik birikimin niteliklerini ve sosyal düzenin doğasını ortaya koyan çalışmalar ağırlıkta olmuş ve Fordizm'den Post-Fordizm'e geçiş söylemiyle kentsel işgücü ve işsizlik ile kentsel emek gücünün değişen doğası ele alınmıştır (Massey 1984, Bluestone and Harrison 1986). Daha sonra 1980'lerde, üretimden ziyade tüketimin rolü şehrin şeklinde kilit etki olmuş ve biçime daha büyük önem verilmeye başlanmıştır (Thorns, 2002).

Küresel pazarlarda önemli bir yer edinme ve "küresel kent" olma yarışı sonucunda, endüstri-sonrası kentlerin önce merkezlerinde, sonraları eski sanayi, liman alanları gibi terk edilmiş alanlarda ve tarihi ve kültürel mirasın yoğunlaştığı alanlarda, kentsel canlandırma ve yeniden geliştirme projeleri aracılığıyla, yepyeni mekânlar üretilmeye başlanmıştır. Bu yeni kentsel peyzaj içerisinde kamusal mekânlara özellikle ayrı bir önem atfedilmiştir. Kamusal mekânların artan öneminin arkasındaki temel neden, bu tür mekânlar sayesinde yatırımcıların ekonomik faydalarının artmasıdır. Yatırımcılar, nitelikli kamusal mekânların, içinde buldukları alanların emlak değerlerini yükselttiğini ve uzun-vadede yatırım potansiyellerini artırdığını fark etmişlerdir (Ercan, 2016).

1980 sonrası endüstri-sonrası kentlerin merkezlerinin canlandırılması, ticaretin tekrar kent merkezlerine çekilmesi amacıyla üç yeni kamusal mekân üretilmiştir: 'kent içi alışveriş merkezleri', 'özelleştirilmiş meydanlar' (corporate plazas & atria) ve 'yerüstü ya da yeraltı yaya ağları'. Endüstri-sonrası kentin önemli özelliklerinden biri de 'megaticaret alanları'dır. Ticaret, ofis, konut, otel ve eğlence alanlarının bir arada bulunduğu bu karma kullanımlı büyük ticari alanların en büyük özelliği, iyi tasarlanmış, ayrıcalıklı, zengin görüntülü kamusal mekânlara sahip olmalarıdır. Mega-ticari alanların yanı sıra, endüstri-sonrası kentlerde, turizm ve kültürel odaklar ya da konut, ofis, ticaret alanları olarak restore edilen tarihi bölgelerin kamusal mekânları, belirli bir temaya odaklanılarak tasarlanmaktadır (Ercan, 2016). Korunaklı kapalı siteler, endüstri-sonrası kentlerin en önde gelen mekânsal öğelerinden biridir. Endüstri-sonrası kentlerin 'kentsel karargâhları' ya da 'yeni kaleleri' olarak adlandırılan bu sitelerin kamusal mekânları, kamunun erişimine kapatılmış sokaklardan, yeşil açık alanlardan ve yaşayanların ortak kullanım alanlarından oluşmaktadır. Bu tür mekânlar, elektronik kamera sistemleriyle izlenen, içe dönük tasarımları, tek girişli, çıkmaz sokaklarıyla, erişimi sınırlı, çok ayrıcalıklı kamusal mekânlar yaratırlar (Punter, 1990).

Sanayi devrimi sonrasında yaşanan kentleşme süreci hem mekânı hem de yeni bir boyut kazanan kentlileri/toplumu anlamaya ve açıklamaya yönelik kentsel analizler/araştırmaları da ortaya çıkarmıştır. 19. yüzyıldan itibaren kurumsallaşmaya başlayan sosyoloji biliminin de öncüsü niteliğinde olan ve

birbirine karşıt nitelikte başlıca dört okul (Comte (1876), Durkheim (1960), Toennies (1956), ve Weber (1921)), bu değişim ve dönüşümleri açıklayan yaklaşımlar olarak ön planda olmuşlardır. Şehir üzerine ilk yazarlar kentsel büyümeyi ve kent yaşamının kır ya da taşra yaşantısından nasıl farklılaştığını açıklamak istemişlerdir. Dolayısıyla, Toennies (1956) ve Durkheim (1960) gibi yazarlarla, kırsal ve kentsel yaşam tipolojileri yaratan güçlü bir “karşıt” teori geleneği ortaya çıkmıştır. Sık sık “kaybettiğimiz dünya” için nostalji, küçük ölçeğin kırsal dünyası, kişisel olmayandan ziyade kişisel “toplum”, şehrin büyük ölçekli heterojen dünyası ile üst üste gelen bir kentsel yaşam görüşü sağlamışlardır. 1920’lerde Chicago Okulu, ekolojik analizler, Darwinci rekabet ve piyasa ekonomisi ile şekillenen alternatif bir kentsel analizler geleneğinin merkezi olmuştur. Kent sürekli bir göç dalgasına maruz kalmış ve bu baskın/hâkim süreçlerin bu istila, süreklilik ve hâkimiyet olduğuna yönelik bir görüş yaratmıştır. Daha sonra Wirth (1938), Chicago’da yazarak, kentleşmeyi bir yaşam tarzı olarak ele almış ve bunu büyüklük, yoğunluk ve şehrin heterojenliğinin bir sonucu olarak görmüştür. Toparlayıcı bir şekilde, bu süreçler kentsel yaşam için ve yakın bilgi ve samimiyete dayalı ilişkiden kişisel olmayan ve resmi doğası olan ilişkiye doğru değişen sosyal ilişkiler için daha büyük bir karmaşıklık ve ölçek yaratmıştır (Thorns, 2002).

1.2. 20 Yüzyılda Kentsel Mekân Çalışmaları ve Planlama Anlayışının Gelişimi

20. yüzyılda yaşanan ve yukarıda ifade edilen dinamikler kentsel mekân ile ilgili çalışmaların da farklı çerçevelerde ele alınmasına olanak vermiştir. Bu bağlamda, kentsel planlamaya yaklaşımlar, kentsel mekâna yönelik arayışlar ve planlama politikaları bağlamında ele alınacaktır.

1.2.1. Kentsel mekâna yönelik arayışlar:

Kentlerin bir bütün olarak ele alınarak planlanması düşüncesi kentlerde yaşanan değişim ve dönüşümün sonucunda 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Radikal reformist bir fikirler dizisi olarak 1890’larda şekillenmeye başlayan bu hareket, kentlerin büyütülmesi ya da güzelliklerin korunması gibi hedefleri de olmakla birlikte, ağırlıklı olarak yeni gereksinimleri karşılamak üzere toprak reformuna ve konut reformuna dayanmaktaydı. İngiltere’de, 20. Yüzyıldan itibaren yeni reformcuların ve profesyonellerin katılımı ile ilerletilen kent planlama düşüncesinin yerleşmesinde Bahçe Şehir ve Kent Planlama Kurumu (Garden City and Town Planning Association), Ulusal Konut ve Kent Planlama Konseyi (The National Housing and Town Planning Council) ve Kent Planlama Enstitüsü (Town Planning Institute) en dikkat çeken ve ana rolleri üstlenen kurumlardır. Bu yeni hareketin ortaya koyduğu fikirler bahçe şehir ya da uydu kentler gibi öncü girişimlerle somut ifadelerini bulmuşlardır. Şehirsel büyümeye ilişkin daha stratejik bir konsept, geniş çaplı yerleştirilmiş sosyal şehirler ve bölgelere ayrılmış yerleşme düzeni (zoning) vb. kavramları bir araya getirerek oluşturulmuştur (Ward, 2004).

20. Yüzyılda ekonomide yaşanan reformlar ve büyümeler ile halk sağlığı ve konut sektöründe ortaya çıkan gelişmeler kentlerdeki nüfus sayısını daha da artırmıştır. Ekonomik sistemlerde yukarıda özetlenen gelişmeler kent formu ve dokularında da etkisini göstermiştir. Ulaşım teknolojisinde yaşanan gelişmelerin de etkisiyle kentlerde bu kez yoğunlaşmış kentsel formdan, çoğu batı kentinde tipik olarak

görölmeye başlanan daha yaygın bir kent formuna yönelik bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır (Saunders, 1990).

1950'lere kadar ulaşan süreçte, üretilen yeni kentsel mekânların, geçmişin kentsel özelliklerini ele alarak mekân tasarımını ön planda tutan ve bu görüntüsüyle daha çok geçmişin kültürel birikimini mekân tasarımına uygulamayı hedefleyen bir tavır ile tasarlandığı görölmüştür. Hebbert ve Sonne (2006), bu konuda 20 yüzyılda dikkate alınabilecek başlıca örnekleri şu şekilde sıralamıştır:

- Daniel Hudson Burnham ve Edward Herbert Bennett'nin 1909 yılında hazırladığı "Plan of Chicago" raporu,
- Henry Aldridge'in 1915 yılında hazırladığı "Case for Town Planning. A practical manual for the use of councillors, officers and others engaged in the preparation of town planning schemes" başlıklı rehber,
- Raymond Unwin'in, 1909'da yayınladığı "Town Planning in Practice: An Introduction to the Art of Designing Cities and Suburbs" başlıklı isimli eseri,
- Albert Erich Brinckman'ın hem meydanların tasarımı (1908) hem de genel şehir planlama konularını (1920) ele aldığı "Platz und Monument (1908)" ve "Stadtbaukunst. Geschichtliche Querschnitte und neuzeitliche Ziele (1920)" başlıklı çalışmaları,
- Werner Hegemann ve Elbert Peets'in 3000 yıla varan kent tarihi örneklerini ele aldığı "American Vitruvius: An Architects' Handbook of Civic Art (1922)" yayını,
- Karl Popper'ın "The Poverty of Historicism (1957) başlıklı kitabı,
- Lewis Mumford'ın kentsel tarih döngülerini ele aldığı "Culture of Cities (1938)" adlı kitabı,
- Ernst Egli'nin üç ciltten oluşan kentsel tasarımın tarihçesi niteliğindeki eseri "Geschichte des Städtebaus (1959-1967),
- Erwin Gutkind'in sekiz cilt halinde yayınladığı "International History of City Development (1964-1972)" başlıklı eseri,
- Kentsel mekân düzenlemesinde tarihselci bakış açısını ön plana alan Sigfried Giedion'un "Space Time and Architecture. The Growth of a New Tradition (1941)", Eliel Saarinen'in "The City. Its Growth – Its Decay – Its Future (1943)" ve Arthur Korn'un "History Builds the Town (1953)" başlıklı kitapları (Hebbert & Sonne, 2006).

1950'lerin sonlarında Saverio Muratori tarafından Venedik için yapılan kent tarihi çalışması kapsamında hazırlanan tipolojik planlar, Aldo Rossi'nin "Architettura della Città (1966)"sı, Anglo-Sakson dünyasında Colin Rowe ve Fred Koetter'ın "Collage City"si kentsel mekanda tipoloji çalışmaları ile ön plana çıkarken, Kevin Lynch ve Edmund Bacon kentsel tasarımı, tarihi sokakların ve mahallelerin analizleri açısından tanımlamıştır. Bunların yanı sıra, yüzyılın sonuna doğru post-modern anlayışın gelişmesiyle birlikte yerelliğe yapılan vurgunun artışıyla Leonardo Benevolo'nun "Storia della città" ve "Storia dell'urbanistica" adlı eserleri, Wolfgang Braunfels'in "Abendländische Stadtbaukunst"u, Michael Hesse'nin "Stadtarchitektur" incelemesi, Spiro Kostof'un "The City Shaped" ve "The City Assembled" kitapları, ve daha yakın dönemde geçmişin tiplerinden sistematik bir kentsel teori oluşturmada daha toparlayıcı bir çaba olarak Andres Duany, Elizabeth Plater-Zyberk ve Robert Alminana'nın 2003'te yayınladığı "New Civic Art: Elements of Town Planning" ön plana çıkmaktadır (Hebbert & Sonne, 2006).

Kentleşme dinamiklerinin 20. yüzyıl süresince geçirdiği dönüşümü Freestone ve Gibson (2006) kültür bağlamında farklı bir perspektifle ele almışlardır (Tablo 2). Yazarlar Ebenezer Howard'ın "Garden City" diyagramını periferideki kır evleri ve merkezdeki daha büyük kamu binaları ile kentsel yerleşmede endüstri devrimi sonrası yeni bir formun ideal bir ifadesi olarak ele alırken, Daniel Burnham ve Edward Bennett'in 1909 yılı Chicago Planı'nı kültürel ve sanatsal arayışları ile planlama bağlamında güzel bir şehrin ifadesi ve klasiği olarak değerlendirmektedirler. 20. yüzyıl başındaki tarihselci perspektifle eski kentleri bir kültür kaynağı ve sanat eseri olarak gören bakış açısının, yüzyılın ortalarına doğru gelişen fonksiyonel ayrıştırmaya dayalı bölgeleme tekniği ile kaybolmuştur. Kültürel alanların da ayrı bir kullanım türü olarak sınırlı alanlar içinde düzenlenmeleri kentsel mekân ve kültür ilişkisini koparmıştır. Bu anlamda Le Corbusier'in Radiant City'si kültür ve kent ilişkisi açısından sosyal ayrıştırıcı biçimde kalmıştır. Bölgeleme (zoning) tekniğinin uygulanması ile ortaya konan kültürel bölgeleme, Patrick Abercrombie'nin formüle ettiği (Abercrombie vd., 1945) "survey-analiz-plan" yaklaşımı ile sembolleştirilen kentsel survey/analiz çalışmaları ile (tarih, arkeoloji, mimari, iletişimler, endüstriyel survey, nüfus, sağlık koşulları, konut, açık mekanlar, toprak kullanımı, peyzaj, yönetim, finans, kamusal servisler vb. başlıklarda) daha da yerleşik hale gelmiştir (Freestone & Gibson, 2006).

Tablo 2. Fiziksel – ekonomik - kültürel planlama paradigmalarının bir değerlendirmesi (Freestone & Gibson, 2006)

Dönem	Paradigmalar	Kuramcılar ve uygulayıcılar	Yerler, planlar ve örnekler
1900ler– 1910ler	Bir sanat eseri olarak şehir	Daniel Burnham	Paris ve Viyana modelleri; güzel şehir hareketi; Chicago Planı; Canberra Planı
1910ler– 1950ler	Kültürel bölgeleme	Harland Bartholomew Patrick Abercrombie	Kentsel-kültürel merkezler; komşuluk kentsel olanakları, fonksiyonel şehir ve 2. Dünya Savaşı Sonrası master planlar
1960lar– 1970ler	Başat/öncü hizmetler/tesisler	Robert Moses	Lincoln Merkezi; JFK Merkezi; Sydney Opera Binası
1960lar– 1970ler	Toplulukların kültürleri	Jane Jacobs	Topluluk sanatları hizmetleri/tesisleri; miras hareketi; topluluk kültürel gelişimi; sosyal planlama
1980ler– 1990ler	Kentsel gelişmede kültür	İlerici kent yönetimleri Pasqual Maragall Sharon Zukin	Kültürel rejenerasyon ve kültür endüstrileri stratejileri; festival pazarları; yerel ekonomik kalkınma; Avrupa Kültür Başkenti; Barcelona; Bilbao; Baltimore; Glasgow; Manchester
1990ler– 2000ler	Yaratıcı şehir	Charles Landry Richard Florida Allen Scott	Sanat ve kültürel planlama stratejileri; kentsel tasarım; kültürel bölgeler; kültürel turizm; Huddersfield; Helsinki; Berlin

Kültürel bölgelemenin modern planlama teknikleri ile yerleşik hale gelmesi, 1950'lerde kentsel mekânda hiyerarşik bir görüntü de sunmuştur. Merkezi sivil ve entelektüel hizmetlerin yer aldığı bir kent merkezi ile günlük ihtiyaçları sağlayan alt-kentsel topluluk ve komşuluk merkezlerinin sunduğu

fonksiyonel farklılık 1960'larda Jane Jacobs tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir (Jacobs, 1961). 1970'lerden itibaren, kültürün yeni anlamlarının ve yeni benimsenme şekillerinin serbest kalmasıyla şehirlerin doğası da değişmeye başlamış, yapılı çevre mirası yeniden değerlendirilmiş ve güçlü bir tarihi koruma ve miras koruma hareketi gelişmiştir. Komşulukların kentsel yenileme programlarından korunması ve terkedilmiş yapıların ve çevrelerinin adapte edilerek yeniden kullanımı, öncelikli estetik ve güzellik faydalarının ötesine geçerek, mülk değerlerini dengelenmesine (sonrasında şişirilmesi), sanat ekonomisinin teşvik edilmesine ve yeni ticari ve kamusal yatırımların çekilmesine ulaşmıştır. 1980'ler ve 1990'ların başları ise planlamada en dramatik ve belirleyici kültürel dönüşümü ortaya çıkarmıştır. Fordizm'in yıkılışı, endüstrisizleşme gibi ekonomik yeniden yapılanma süreçlerinin olumsuz anlamda katalizör etkisi yarattığı bu dönemde yeni yatırım kaynakları, istihdam olanakları ve daha avantajlı alan üretimine yönelik arayışları ortaya çıkarmış ve küreselleşmenin yeni bir ekonomik çevresi piyasa yanlısı ve küçük hükümetli neo-liberalizme eşlik etmiştir (Freestone & Gibson, 2006).

1.2.2. Planlama Politikaları

Sanayi devriminin yarattığı hızlı kentleşme bir yandan mevcut dokularda tahribat yaratarak kent mekânlarının sağlıklılaştırılması ve güzelleştirilmesi adına müdahalelere yol açmış, diğer yandan endüstri toplumunun ve bu toplumun yaşam alanı yeni kentlere yönelik modelleri ortaya çıkarmıştır. Yukarıda da değinildiği gibi, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında kentlerin planlanması adına çabalar daha çok fiziksel mekân düzenleme ile sınırlı kalmıştır.

Kentlerde giderek büyüyen sorunlar karşısında konuya disiplinli yaklaşım 19.yüzyıl sonlarını bulmuştur. Camillo Sitte'nin "The Art of Buildings Cities (1889)" kitabı, Stubben'in "Staedtebau (1890)" kitabı, Tony Garnier'in "Cite Industrielle (1904)" projesi, Robert Unwin'in temeline yoğunluk kriterini aldığı ve nüfus yoğunluğu, ulaşım, konut biçimlenmesi vb. sorunlarla ilişkili olarak değerlendirmelerde bulunduğu "Nothing Gained by Owercrowding (1918)" başlıklı kitabı ve Patrick Geddes'in tedaviden önce teşhis prensibine dayanarak ortaya koyduğu plandan önce survey (analiz/araştırma) yaklaşımını çalışmalarında uygulaması, o dönemde bilimsel gelişmelerin de etkisiyle kentsel alanda pozitivist analitik çalışma yöntemlerinin yerleşmesini sağlamıştır (Suher, 1996). Kent planlama bağlamında ulaşılan bu yeni bakış açısı sonrasında rasyonel geniş kapsamlı planlama anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu yönde bir planlama yaklaşımının benimsenmesiyle şehir ve bölge planlama disiplini ile ilgili kurumsal otoritelerin geliştirilmesi üzerine bir vurgulama yapılmıştır. Bunun en etkin sonucu konut, endüstri, ticaret, alış-veriş ve eğlence alanlarının birbirlerinden mekânsal olarak ayrı ayrı düzenlenmelerini öngören bölgeleme (zoning) ve diğer benzer düzenleyici aygıtlarla kentsel kullanım alanlarının ayrılması olmuştur (Thorns, 2002).

1940'lı yıllardan itibaren bahsedilen bu yeni fikirlerin kamu yönetimi organlarının kent planlama politikalarına girmesiyle, planlama disiplininin bağımsızlığı da resmi bir nitelik kazanmıştır. 1960'lardan sonra, kent planlamanın önceki özerk entelektüel düşünce geleneği körelmeye başlamış, planlama alanındaki gelişmeler daha çok kentsel politika süreçlerinde yoğunlaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce bir şekilde marjinal etki bırakabilmiş çarpıcı bir düşünce olarak gelişen kent planlama, 1940'larda savaş döneminin devlet kontrolündeki ekonomisi içerisinde, özel mülkiyete ve kalkınmaya ilişkin

öncelikleri de sınırlandıran ana kuvvet olmuştur. 1950'lerde bu müdahaleci tutum (devletin hala aktif olduğu fakat açık bir şekilde kapitalist, piyasa ekonomisine dayalı olan) karma ekonomiye yol açarken, kentsel değişim sürecinde kent planlama daha az yönlendirici bir rol üstlenmiştir. 1970'lere kadar, kent planlama imardaki özel sektör kaygılarını bastırmaktan çok dizginlemeyi tercih etmiştir. Dikkat çekici değişim, 1980'lerde kent planlama beklentilerinin sıkı bir şekilde piyasa kontrolündeki kentsel değişim süreçlerinin hizmetine sunulmaya başlanmasıyla yaşanmıştır (Ward, 2004).

20. Yüzyılın ortalarından itibaren oluşan planlama anlayışının ve sisteminin en belirgin sonucu geniş kapsamlı planlama anlayışının yerleşmesi olmuştur. 1950'li yıllardan itibaren ekonomik ve kalkınma amaçlı rekabetin artması yanında sosyal konuların da planlama gündemine girmesiyle geniş kapsamlı planlama anlayışı 70'lere kadar etkili olmuştur. Bu planlama anlayışı, bilimsel yöntemler kullanılarak yapılan araştırma ve analiz çalışmalarını temel alan, alan kullanımına dayalı olarak uzun vadede geleceği kontrol etmeyi amaçlayan ve kentsel mekânın kullanım bölgelerine ayrılması tekniği (zoning) ile kararlar alan kamu ya da devlet organlarının kamu yararı adına kontrol gücünü elinde bulundurduğu bir sistem olarak tarif edilmektedir (Campbell & Marshall, 2002).

Planlama alanında teknik yönden yaşanan bu gelişmeler diğer yandan politika alanında da farklı tartışmalara sahne olmuştur. Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri'nde başta olmak üzere, sanayi devrimi sonrası ekonomik gelişme ve rekabet ortamında, toplumsal ve bilimsel gelişmelerle şekillenen modernist ortamda üretilmiş ve 20. yüzyıl ortalarında uzun bir dönem yaygın bir şekilde benimsenerek uygulama pratiği bulmuş olan geniş kapsamlı planlama anlayışı 60'lardan başlayarak ekonomik ve politik yönden eleştirilmeye başlanmıştır.

Bu eleştirilerin başta gelenlerinden biri Aşamalı Planlama anlayışı olarak tarif edilmiştir. Bu anlayışa göre, toplumsal yapıdaki farklı çıkar gruplarının, kendi güçleri ve etkinlikleri oranında planlamaya etki edeceğini ve bundan ötürü bütüncül bir kamu yararı anlayışının gerçekleştirilmesinin mümkün olamayacaktır (Ersoy, 2007). Geniş kapsamlı planlama anlayışı karşısında öne sürülen bir diğer görüş de Savunucu Planlama anlayışı olmuştur. Toplumdaki zayıf ya da dezavantajlı grupların planlama süreçlerine katılımlarının sağlanmasının gerekliliğini savunan ve Davidoff (1965) tarafından sistematik bir çerçeveye oturtulan bu görüş, kapsamlı planlamanın planlama sürecini teknik bir süreç olarak algıladığını ve planlama sürecinin siyasal içeriğini göz ardı ettiğini, bu çerçevede de, araçları vurgularken, amaçları ve planlamanın çıktılarını dışladığını öne sürmektedir (Şengül, 2002).

Geniş kapsamlı planlama anlayışına 60'larda ve 70'lerde Marksist anlayışla yapılan eleştiriler bir diğer çarpıcı politik tutumu ortaya koymaktadır. Şengül (2002)'de uzun bir değerlendirmesi yapılan bu eleştirilerde, özellikle Harvey, Castells ve Lefebvre'in eleştirileri planlamanın ve devletin rolünü ile kamusal alanın ve toplumsal sınıfların çıkarları açısından sorgulamaktadır. Yine aynı bağlamda, Jacobs modernist planlama anlayışının yukarıdan aşağı bir dayatma olarak yerel toplulukların ve onların yarattığı organik kentsel yapının dinamiklerini anlamaktan uzak kaldığını ve kentleri düzenlemek adına demokratik ve katılımcı mekanların ortadan kaldırıldığını öne sürmekte; Friedman (1998); Scott (1998); Watson ve Gibson (1995) ise sivil toplumun yeniden inşa edilmesinin gerekliliğini ifade etmektedir (Şengül, 2002).

1980'lerde girişimcilik ve serbest piyasa süreçlerinde yaşanan gelişmelerle devlet ve özel sektör arasında planlama ve kalkınma süreçlerindeki rollerin yeniden ele alındığı neoliberal politikaların etkin olduğu bir süreç başlamıştır. Özelleştirme ve kuralsızlaştırmayı temel alan bir biçimde devletin geri çekilmesi ya da etkinlik alanlarını ve biçimini yeniden düzenlemesi, planlama kurumunu yeniden tanımlarken, kent mekanının biçimlendirilmesinde planlamanın rolü daha da sınırlanmış ve piyasa güçleri bu süreçte daha güçlü bir konum kazanmıştır. Bir yandan uluslararası alanda rekabetçiliğin ve gelişme hedeflerinin ön plana çıktığı bu dönemde diğer yandan yerel değerlerin, yerelliğin ve yerle ve bölgesel yönetimlerin ön plana çıkarıldığı bir ortam söz konusudur. 1990'larda daha kısa vadeli ve çabuk karar almaya yönelik stratejik planlama yaklaşımlarının ortaya çıkmasıyla, daha katılımcı bir işleyiş hedefi ile bu planlama yaklaşımında planlamada devletin tekelinin azaltılmasının hedeflendiği ve daha katılımcı bir işleyişin oluşturulması adına yönetim kavramı ile ifade edilebilecek yönetim anlayışını savunan görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Habermas (1984) tarafından ortaya konan yukarıdan aşağı teknik bir rasyonalite yerine, aşağıdan yukarıya katılımcı bir rasyonalite anlayışını ifade eden İletişimsel Planlama Yaklaşımı ve iktidar olgusunu devlet merkezli olmaktan çıkarıp toplum merkezli bir anlayışla kavrayan ve sivil topluma öncelik veren (Forester 1989) Müzakereci Planlama Anlayışı, bu görüşlerden en ön planda olanlarıdır (Şengül 2002).

Genel bir bakış açısıyla, 20. yüzyıl ortalarına kadar planlamanın faaliyet alanı daha çok fiziksel mekân düzenleme üzerine yoğunlaşırken, 1950'lerden itibaren planlamanın rolünün tasarımcıdan, bilimsel araştırma ve analizlere göre rasyonel kararlar alan planlıya doğru dönüştüğü, 1980'lerden itibaren ise yönetici ve iletişimci planlı rolüne doğru bir dönüşümün olduğu görülmektedir (Taylor, 2009).

2. 20. Yüzyılda Türkiye'de Kentleşme ve Kent Planlama

20. yüzyıl Türkiye için Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesi ve yeni bir ülkenin kurulması süreci açısından oldukça önemli bir döneme karşılık gelmektedir. Bu dönem, hem Dünya'da yaşanan ve birinci bölümde bahsedilen geniş çaplı değişim ve dönüşümün etkilerinin görüldüğü, hem de gelişmeler karşısında maruz kalınan batılı emperyalist etkilerin olumsuz sonuçlarının görüldüğü ve ulusal bağımsızlık mücadelesinin başarılmamasının ardından yeni bir ülkenin kuruluş çabalarının yoğunlaştığı bir dönem olarak başlamıştır. Sonrasında ise ekonomik, toplumsal ve politik düzlemde yaşanan büyüme ve gelişmeler, dünyada yaşanan gelişmelerin de etkisi altında konjonktürel değişimlere uğramıştır. Bu bağlamda, özellikle kalkınma politikalarında merkezi yapının baskın olduğu bir yapıdan, sonrasında liberal ve neoliberal politikalara doğru şekillenen bu gelişmeler, kentler ve kent planlama alanı üzerinde önemli etkiler etki bırakmıştır.

2.1. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde durum

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, batılı ülkelerle ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmesiyle hızlanan değişim ve yenileşme hareketleri 19. yüzyılda en yoğun dönemini yaşamıştır. Bu bağlamda, Tekeli, Türkiye için belli bir modernleşme sürecinin, Cumhuriyetin ilk yıllarını da kapsayacak şekilde 19. yüzyılın ikinci yarısında başladığını belirterek, bu dönemi "sıkılğan modernite projesi" olarak adlandırmakta ve bu modernite projesinin kurumlarının bu dönemde oluşmaya başladığı

tespitini yapmaktadır (Tekeli, 2009). Osmanlı sosyo-mekânsal yapılanmasında, oldukça eşitsiz gelişmiş bir tarihsel ve mekânsal işbölümünün sonucu olarak, İstanbul baskın kent olma özelliğini taşımaktadır. Ancak bu İstanbul'un diğer kentler üzerinde koşulsuz bir kontrol sağlamış olduğu anlamına gelmemekte, kentlerin birçoğu bu dönemde, kurumsallaşmamış da olsa, yerel seçkinlerin fiili denetiminde, belli bir özerkliğe sahip olarak yerleşme sistemi içinde yer tutmaktadır (Şengül, 2017).

Sanayi devrimi sonrası batılı imparatorluklarının sömürgeleştirme politikaları Osmanlı İmparatorluğu üzerinde de etkili olmuş ve ekonomi kapitalist batıya açılmıştır. Örneğin, emperyalist batı ile kurulan ilişkilerde yarı-koloni pozisyonunda olan Osmanlı'da demiryolları gibi altyapı yatırımları yabancı kaynaklıydı. Bu süreçte yoğunlaşan batılılaşma çabaları sonucunda, 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile sembolleşen bir dizi reformun yönetim ve ekonomik alanda gerçekleştirildiği görülmektedir. Birinci bölümde değinildiği gibi, 19. yüzyılda Avrupa'da kentsel planlama kurumsallaşmaya başlarken hedeflerin başında kentlerin sağlıklılaştırılması ve güzelleştirilmesi geliyordu. Ancak, Osmanlı'da kentlerin (İstanbul ön planda olmak üzere) başlıca problemi ise büyük ölçekli yangınlar ve atlı arabaların yer aldığı trafiğe yayaların uyumuydu. Bu açıdan, 19 yüzyılda yoğunlaşan reformlar, kente ilişkin yeni altyapı yatırımlarını ve kurumsal düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. İstanbul'da uygulanmak üzere çıkarılan ve imar ve inşaat ile ilgili düzenlemeler içeren Ebniye Beyannamesi (1848) ve Ebniye Nizamnamesi (1849), ilk belediye yönetimi olarak İstanbul Şehremaneti'nin kurulması (1855), Şehremaneti bünyesinde İntizam-ı Şehir Komisyonu'nun kurulması (1856), Sokaklara Dair Nizamname'nin çıkarılması (1858), arazi politikasını düzenlemek amacıyla Arazi Kanunnamesi'nin çıkarılması (1858), Turuk ve Ebniye Nizamnamesi'nin çıkarılması (1863) ve Ebniye Kanunu'nun 1882'de yenilenmesi bu dönemdeki ilk önemli adımlardır (Aksoylu, t.y.).

Tekeli, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde başlayan ve 20. yüzyıl başında yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarını da kapsayan süreçteki çağdaşlaşma çabalarının iki farklı kanalın çalışmasıyla yeni kurumsal düzenlemeleri yönlendirdiğini ifade etmektedir. Bunlardan birincisi ülkenin uluslararası ticarete açılması ve kapitalistleşme sürecinin işlemeye başlaması, diğeri ise ülke merkezi yönetiminin geliştirdiği kurumsal reformlar ve altyapı projeleridir. Bu süreç temelde merkezden yönlendirilen ve tepeden gelen bir modernleşmedir (Tekeli, 2009).

2.2. 20. Yüzyılda Türkiye'nin kentleşme süreci

20. yüzyılda Türkiye'nin yaşadığı kentleşme süreci, cumhuriyetin ilanı ile birlikte boyut ve içerik değiştirmiş ve sonrasında çeşitli kırılma ya da sıçrama noktalarıyla seyrini değiştirmiştir. Günümüze kadar gelen süreçte kent sayısını ve kentli nüfusu ile kentleşme düzeyini artıran, zaman içinde kazanılan birikim ve deneyim ile kurumsal ve profesyonel düzeyde teknik altyapısını geliştiren ancak diğer yandan makro düzeyde ciddi sorunlarla karşı karşıya kalan Türkiye'de bu dinamikleri belirleyen ana faktörler ekonomik ve politik gelişmeler olmuştur.

Türkiye'nin cumhuriyetin ilanından itibaren 20. yüzyıl içerisinde geçirdiği kentleşme sürecinin ele alınmasında literatürümüzde farklılaşan tarihlenmeler bulunmakla birlikte bunların hemen hepsi bu zaman bölümlenmesini Türkiye'nin geçirdiği belli başlı politik ve ekonomik olaylara göre yapmaktadır.

Türkiye'nin 20. yüzyılda geçirdiği kentleşme sürecinin evrelerini oluşturan belli başlı olaylar şu şekilde sıralanabilmektedir:

- 1923'te Cumhuriyetin ilanı
- 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması
- 1950'lerde çok partili sisteme geçişle iktidar değişimi
- 1960'ta yapılan askeri darbe
- 1980'de yapılan askeri darbe

Sıralanan bu olaylar, dönemlerinin politik, ekonomik ve toplumsal uygulamalarını etkilemiş ve kentleşme sürecinin seyrini ciddi şekilde değiştirmiştir. Bu süreci Tekeli, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini de kapsayacak şekilde başlıca beş dönemde ele almaktadır:

- Birinci dönem; Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya kapitalizmine eklemlendiği 19. yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süreyi kapsayan sıkışan modernite dönemi,
- İkinci dönem; Cumhuriyetin başlangıcından, İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar uzanan süreyi kapsayan dönem,
- Üçüncü dönem; popülist bir modernite projesinin uygulandığı İkinci Dünya Savaşından 1960'a kadar geçen dönem,
- Dördüncü dönem; 1960'lardan 1980'lere kadar uzanan hızlı kentleşme dönemi,
- Beşinci dönem; 1980 sonrasında modernite projesinin aşınmaya başladığı yılları kapsayan dönem (Tekeli, 2009).

Bu süreci sosyo-politik bağlamda ele alan Şengül ise bu dönemlemeyi yine Tekeli'nin zaman eşiklerine paralel olarak şu şekilde yapmaktadır:

- Birinci dönem: Ulus-devletin kentleşmesi: 1923-1950 arası
- İkinci dönem: Emek gücünün kentleşmesi: 1950-1980 arası
- Üçüncü dönem: Sermayenin kentleşmesi: 1980 sonrası (Şengül, 2017)

Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar olan süreçte Türkiye'nin siyasal tercihleri ve ekonomik sistem seçmeleri adına iki temel kırılma noktası olarak 1950 ve 1980 yıllarına dikkat çeken Görgülü ve Görgülü, bu tarihlere göre Türkiye'nin 20. yüzyılını üç döneme ayırmakta, buna ilave olarak 2000 ve sonrasında ise ne zaman biteceği tam olarak kestirilmese de bir dördüncü dönem olarak ele alınmasını gerekli görmektedir (Görgülü ve Görgülü, 2010). Aksoylu ise bu dönemlemeyi cumhuriyetin ilanı olan 1923 yılını, planlı dönemin başlangıcı olarak ele aldığı 1956 yılını ve sonrasında planlı dönem sonrası olarak ifade ettiği 1984 yılını eşik olarak yapmaktadır (Aksoylu, t.y.).

20. yüzyıl Türkiye'sini ekonomik gelişmeler açısından ele alan Sakarya (2014), Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türkiye'de farklı ekonomik dönemler yaşanmış olduğunu dile getirerek bu dönemlerin ekonomiye yönelik farklı politikaların geliştirilmesi, krizler, krizlerin aşılmasına yönelik politikalar,

siyasi yapı ve siyasi yapının değişimi, askeri müdahaleler gibi farklı etkenlere bağlı olarak değiştiğini ifade etmiştir. Bu kapsamda yapılacak dönemlemede, iktisadi paradigmalara bağlı olarak 1960, 1980 ve 2002 yıllarının temel kırılma noktaları olarak yaşandığını belirtmiş ve incelemesini 1960-1980, 1980-2002 ve 2002-2012 yılları arası olacak şekilde 3 ayrı dönemde gerçekleştirmiştir (Sakarya, 2014).

20. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan ve Ülkemize özgü bir olgu ve kavram olarak gecekondular konusu üzerinde yoğunlukla duran Erman (2012), “sanayileşmeksizin kentleşme” olarak batıdan farklılaştığını dile getirdiği Türkiye kentleşmesini, cumhuriyetin ilk yıllarını ayrı bir şekilde ele alarak, 1950-1980 arası ve 1980-2010 arası olarak iki ayrı dönemde incelemiştir (Erman, 2012). Yine, konut politikaları üzerinden değerlendirmeler yapan Çoban, Türkiye’nin 20. yüzyılını,

- 1923-1950 Dönemi: Devlet memurlarının konut sorunu,
- 1950-1980 Dönemi: Emekçinin barınma sorunu
- 1980 Sonrası Dönem: Sermaye birikiminin kurtarıcısı olarak konut

başlıkları altında üç farklı dönemde ele almıştır (Çoban, 2012). Türkiye kentleşmesini yönetsel bağlamda ele alan Ökmen ve Parlak, İlhan Tekeli’nin söylemi uzantısında dönemlemeyi şu şekilde yapmıştır:

- 19. yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet’e kadar geçen süre,
- Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950’li yılların ikinci yarısına kadar geçen süre,
- 1950’lerin ikinci yarısından 1980’lerin başına kadar geçen süre,
- 1980’ler sonrası dönem (Ökmen & Parlak, 2008).

20. yüzyılda Türkiye kentleşmesini sosyo-politik açıdan tartışan Yılmaz ve Çitçi ise dönemlemelerini aşağıdaki şekilde dört başlık altında yapmıştır:

- Düşük Kentleşme Dönemi (1923-1950)
- Kırsal Çözülme Kaynaklı Kentleşme Dönemi (1950-1960)
- Kentsel Gelişme Dönemi (1960-1980)
- Kentsel Dönüşüm Dönemi (1980 ve Sonrası) (Yılmaz ve Çitçi, 2011).

Bir önceki başlıkta özetlenen çalışmalar farklı amaç ve bağlamlarda gerçekleştirilmiş olsa da hepsinin yaptığı dönemlemelerde, Türkiye’nin 20. yüzyılda yaşadığı ekonomik, politik ve toplumsal gelişmelerin kırılma noktası olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle, bu çalışma kapsamında Türkiye’nin 20. yüzyıldaki kentleşme süreci, başlıca şu dönemler altında özetlenmeye çalışılacaktır:

- 1923-1950’ler arasında kentleşme - Cumhuriyetin kuruluş yılları
- 1950’ler ve 1980’ler arasında kentleşme - Planlama ve büyüme dönemi
- 1980’ler ve 2000’lerin başı arasında kentleşme - Mekânsal sermaye dönemi

2.2.1. 1923-1950'ler arasında kentleşme - Cumhuriyetin kuruluş yılları

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından batılı kuruluş felsefesiyle yaşamına başlayan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci, aynı zamanda kentleşme süreci adına da yeni bir dönemin başlangıcını ifade etmektedir. Batının son birkaç yüzyıldır sanayileşmeyle birlikte yaşadığı gelişimi yaşamamış olan ancak kurucu kadrosunda bu değişim ve dönüşümün fikrî altyapısını barındıran yeni ülkede, bu süreçte önemli ekonomik, toplumsal ve politik adımlar atılmıştır.

Tekeli bu adımları, Ankara'nın da başkent ilan edilmesi, ülkede iç pazar bütünlüğünü sağlayacak bir demiryolu programının uygulanması, ithal ikamesine yönelmiş bir sanayileşme programının oluşturulması ve bu program kapsamında demiryolu üzerindeki küçük kentlerde yer alacak fabrikaların kurulması ve ulus devlet yaratma projesinin toplumsal yönünü oluşturan ve tüm yerleşmelerde kurulan halkevlerinin kurulması olarak dört başlıkta ele almaktadır (Tekeli, 2009).

Bu dönemin ilk yıllarında, devletin öncü olarak izlediği politikalarla tarımsal üretim büyümüş, ulusal gelirden sağlanan reel artış tüm sosyal sınıf ve tabakalara yayılmıştır. Devletin ekonomik yatırımlara yön verdiği devletçilik yıllarında Anadolu'ya ağırlık veren kalkınma politikaları, ulaşım ağının ulusal pazarı bütünleştirmek üzere önemli ölçüde genişletilmiş olmasının da katkısıyla, sadece sanayi ile sınırlı kalmamış, yer seçim kararı ile desteklenmiş ve gerçekleştirilmiş kamusal yatırımlar Anadolu'ya olabildiğince dengeli dağıtılmaya çalışılmıştır (Şengül, 2001). Sanayi kuruluşlarının hemen hemen çoğu Marmara ve Ege Bölgesi dışında, nüfusu on bini aşmayan ve demiryolunun geçtiği yerleşim yerlerinde kurulmuştur (Keleş, 2008).

1930'dan sonraki dönem devletçilik ve korumacılık politikalarının ön planda olduğu ilk sanayileşme dönemi olarak tanımlanırken, 1940'larda savaş koşulları nedeniyle denetimsiz enflasyon ve yokluk koşulları ortaya çıkmış; savaş sonrasında ise tüm sosyal grupların mutlak durumlarının ve yaşam koşullarının düzeldiği, reel gelirin arttığı ancak mülk gelirlerinin milli gelirden aldığı payların arttığı ve ücretli maaşlı grupların görece durumlarının gerilediği bir dönem olmuştur (Boratav, 2004).

Bu dönemde ekonomik politikalarla birlikte atılan yönetsel adımlar, yeni devletin kent ve kent yönetimi adına uygulayacağı mevzuatın da temellerini ortaya koymuştur. Bu açıdan, Ankara'nın başkent oluşunun doğurduğu gereksinimle 1928'de Ankara Şehri İmar Müdürlüğü kurulmuş, sonrasında 1930-1935 yılları arasında çıkarılan yasalar ile Osmanlılardan kalan mevzuat değiştirilerek yeni bir kurumsal düzenlemeye gidilmiştir. Bu yasalar, 1580 Sayılı Belediye Kanunu (1930), 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (1930), 2290 Sayılı Yapı ve Yollar Kanunu (1933), 2033 Sayılı Belediye Bankası Kuruluş Kanunu (1933), 2722 Sayılı Belediye İstimlak Kanunu (1934) ve 2763 Sayılı Belediyeler İmar Heyetinin Kuruluşuna İlişkin Kanundur (1935) (Tekeli, 2009). Belediyeler Bankası, 1945'te kentler için altyapı hizmetleri yanında plan ve harita hazırlama yetkisine de sahip olacak şekilde İller Bankası'na dönüştürülmüştür (Aksoylu, t.y.).

Belediye Kanunu'nun çıkarılması modern kentin inşa sürecinin ve devletin kentlerde varlığını göstermesinin en önemli araçlarından biri olarak belediye örgütlülüğünün kurulmasını sağlamıştır. Bu kanunla, nüfusu 2000'in üzerinde tüm yerleşmelerde belediye yönetimi kurulması öngörülmüş ve belediyelere kentleşmenin hemen hemen her alanında önemli görevler tanımlanmıştır. Böylece,

Osmanlı'da sadece büyük kentlerde var olan belediye örgütlenmesinin bütün kentlere yaygınlaşması sağlanmıştır. İmar planlarının hazırlanması ve uygulanması ise, 1930 tarihli Belediye Yasası'nda belediyelerin zorunlu görevleri arasında gösterilmiş, nüfusu 2000'in üzerinde olan her yerleşim yeri için imar planı hazırlanması zorunluluğu getirilmiştir, ancak daha sonra bu nüfus sınırı 20.000'e çıkarılmıştır (Şengül, 2017).

Ancak yeni ülkede nüfusun azlığı bir diğer önemli gerçek olarak ön plana çıkmıştır. Bundan ötürü ilk yıllarda nüfus açığını gidermek ve ülke topraklarını besleyerek kalkınmanın güdücü ögesi olacak nüfus kaynağının yaratılması amaçlanmıştır. Gerek sağlık mücadelesiyle ölüm oranlarında sağlanan azalma gerekse doğumların artırılması yolundaki girişimler toplumda yüksek doğurganlık eğilimi ortaya çıkarmış ve ülke nüfusu hızlı bir gelişme temposu yaşamıştır (Yılmaz & Çitçi, 2011). 1927'deki ilk sayımda 3,5 milyona yakın kentsel nüfus ve 13,5 milyondan biraz fazla toplam nüfusa sahip olan ülkede bu değerler 1950'de 5,2 milyon kentsel nüfus ve 15,7 toplam nüfusa erişmiştir (Tablo 3). 1950'lere kadar geçen süreç tarıma dayalı ekonomiye bağlı olarak, nüfusu köylerde toplanmış bir toplum yapısı ortaya koymaktadır. Bu dönemde, nüfusu 100.000'in üzerine çıkan kent sayısı 1927 yılında iki, 1950 yılında ise beş; nüfusu 10,000'i geçen yerler kent sayıldığında, toplam nüfus içinde kentsel nüfusun oranı 1927 yılında %16.4 iken, 1950 yılında ancak %18.5 olmuştur (Çoban, 2012).

Tablo 3. 1927-1950 arasında Türkiye'de demografik değişim (TÜİK)

Yıl	Kentsel		Kırsal		Nüfus	Nüfus Artış Oranı (%)
	Nüfus	Oran (%)	Nüfus	Oran (%)		
1927	3.305.879	24.22	10.342.391	75.78	13.648.270	--
1935	3.802.642	23.53	12.355.376	76.47	16.158.018	2.13
1940	4.346.249	24.39	13.474.701	75.61	17.820.950	1.98
1945	4.687.102	24.94	14.103.072	75.06	18.790.174	1.06
1950	5.244.337	25.04	15.702.851	75.96	20.947.188	2.20

Türkiye'de kent ve kent planlamaya ilişkin ilk sistemli çalışmalar Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Cumhuriyet'in ilanının ardından Ankara ve İstanbul'un planlanması için uluslararası yarışma açılmış, İstanbul için Alman Herman Elgötz'ün planı kabul edilmiş ancak bu plan uygulanmamıştır (Aksoylu, t.y.). Ancak daha sonra, 1936'da Türkiye'ye davet edilen Fransız mimar Henry Prost, İstanbul Belediyesi'nde görev alarak 1951 yılına kadar İstanbul planlarını hazırlamış ve imar uygulamalarını yönetmiştir (Bilsel, 2010). Ankara için ise ilk plan Cumhuriyet'in ilanından iki ay sonra Alman sermayesi ile kurulan Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketi'ne havale edilmiş ve bu şirketin planlarından Carl Christoph Lörcher ilk planı hazırlamıştır. Ancak daha sonra bu planın yetersiz görülmesi üzerine yeni bir yarışma açılmış ve bu yarışmaya Prof. Herman Jansen, Prof. J. Brix ve Fransız Léon Jausseley davet edilmiştir. Yarışmayı kazanan Jansen, 1938 yılına kadar Ankara'nın planlamasını yönlendirmiştir (Tekeli, 2010). Jansen 1930-1939 yılları arasında Mersin, Adana, Ceyhan, Gaziantep ve İzmit'in de planlarını hazırlamış, yine bu dönemde Fransız Jack H. Lambert ise Erzurum planını hazırlamıştır (Aksoylu, t.y.).

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki gerek yasal düzenlemeler gerekse plan elde etme yönündeki çabalarla ortaya konan planlama yaklaşımı, etkinliğini 1980'li yıllara sürdürmüştür. Daha ziyade merkezi kurumlar eliyle yapılan ya da yaptırılan planlar, harita mühendislerinin faaliyet alanı olmaktan çıkarak mimarlığın hüner alanı içinde ele alınmaya başlandı. Bu değişim "güzel kent" anlayışının Türkiye'de yayılmaya başlamasının sonucudur. Artık kentin parçalarının planlamasıyla yetinilmemekte, kentin tümü planlanmaktadır. Bu planlama genellikle var olan kent dokularına saygılı olmayan modernist bir planlamaydı. Yeni bölgelerde bahçeli evler düzeni önerilmiştir. Bu batıda gelişmiş olan "bahçe kent" ütopyasının Türkiye'ye yansımasıdır (Tekeli, 2009). Bu planlarla birlikte üretilen yeni mimari üsluplu kamu yapıları ise birçok kent ve kasabada ana bulvar üzerinde ve anıtlarla bütünleşmiş bir meydan ve kesişme noktasıyla tamamlanan temsiliyet mekanları olarak anlam bulmuştur (Şengül 2017).

Bu dönemde dikkat çeken bir diğer konu da özellikle yeni başkent olan Ankara'da, özellikle devlet memurları açısından ortaya çıkan konut gereksinimidir. Bürokrasinin merkezi olmasından ötürü artan nüfusunun konut ihtiyacını karşılamak ve devlet personelinin barınması için aranılan çözümler sonucunda kooperatifçilik başarılı bir yenilik olmuştur. 169 üyeli Bahçeli Evler Konut Kooperatifi, o dönem Avrupa'da örnekleri çok görülen bahçeli kent konutlarından oluşan modern bir mahalle olarak hayata geçirilmiştir (Tekeli, 2010).

Cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle Ankara'da ihtiyaç duyulan yeni kamu binalarına yönelik gereksinimden kaynaklanan mimari arayışlar kentsel mekânda dikkat çekmektedir. Bu dönemde inşa edilmiş olan kamu binalarında eklektik bir biçimde de olsa, yeni kurulan ulus devleti sembolik düzeyde temsil edecek bir stilin ortaya konulması amaçlanmıştır (Şengül, 2017). 1924'te ilk belediyeçilik dergisi olan İstanbul Şehremaneti Mecmuası İstanbul Şehremaneti'nce yayınlanması, 1926'da Camillo Sitte'nin *Der Städtebau nach seinen Künstlerischen Grundsätzen* adlı eserinin Şehir Mimarisi adıyla çevrilmesi, 1927'de Ed. Joilland'ın Şehircilik kitabının yayınlanması mimarlık kültürünün yerleştirilmesi adına ilk adımlar olarak ortaya çıkarken; Seyfi Arkan, Emin Onat ve Sedat Hakkı Eldem gibi gençlerin modern mimarlık konusunda hünerlerini geliştirmek için 1928 yılında Avrupa'ya gönderilmesi önemli adımlar olmuştur (Tekeli, 1986). Bunun yanı sıra, yurt dışından özellikle Avusturya ve Almanya'dan çağrılan uzmanlar hem gerçekleştirdikleri uygulamalar hem de kurdukları okullar ve verdikleri eğitimlerle yeni tasarımcıların yetişmesini sağlamışlardır. Ernst Egli, Martin Wagner (İstanbul'un planlanması için), Gerhard Kessler, (sosyal siyaset uzmanı), Bruno Taut, Clemens Holzmeister, Gustav Oelsner, Paul Bonatz ve Ernst Reuter bu süreçte ön plana çıkan isimlerdir (Tekeli, 2010).

2.2.2. 1950'ler ve 1980'ler arasında kentleşme - planlama ve büyüme dönemi

1945 yılında sona eren 2. Dünya Savaşı'nın ardından, Türkiye demokratikleşme yolundaki arayışları sonrasında 1946 yılında çok partili sisteme geçmiş, ardından 1950 yılında yapılan seçimlerde Cumhuriyet'in kurucu partisi Cumhuriyet Halk Partisi'nden Demokrat Parti'ye doğru bir iktidar değişimine uğramıştır. Bu değişim, Cumhuriyetin kuruluşundan beri uygulanmakta olan ulusal politikalar ve kalkınma yöntemleri konusunda da radikal bir farklılaşmayı ortaya çıkarmıştır.

2. Dünya Savaşı'ndan sonra, Dünya'nın ekonomi ve politikalarının iki kutuplu sistemi oluşturma sürecine doğru evrilmesi sürecinde, Amerika'nın kapitalist dünyanın hegamonik gücü olarak üçüncü dünya toplumlarını pazar ekonomisine entegre etmeye yönelik bir politika izlediğini belirten Erman, bu bağlamda Türkiye'de özellikle tarım sektörünün Marshall Planı ile Amerika tarafından desteklendiğini vurgulamaktadır. Bu süreçte tarımda makineleşme sağlanmış, üretim ve pazar ilişkisini güçlendirmek için yeni bir karayolu ağı oluşturulmuştur (Erman, 2012). Türkiye için dünya kapitalizmi ile bütünleşme dönemi olan bu süreçte, 1954-1961 yılları arasında tarım sanayi büyüme hızının gerisinde kalmış, kırsal ve kent arasında nüfus akımları 1950'den sonra hızlanmış; tarımda makineleşme ise tarım işsizliği ve topraksızlaşma, kırsal çözülme ve kentlere nüfus akışına sebep olmuştur (Şengül, 2007). Ancak, bu göç dalgası büyük kentlerde gelişen sanayi sektörünün gereksiniminden kaynaklanan ya da istihdam edebileceği bir nüfus olmadığı için enformel sektörün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dönemin politikaları uyarınca kaynakların önceliği endüstrileşmeye yönlendirildiğinden kentsel alanlardaki bu nüfus ve altyapı gereksinimlerine yönelik çözümler üretilemediği için konut, yol, altyapı ve sosyal hizmetler konularında yeni göç edenler kendi olanakları ile bu gereksinimlerini gidermeye başlamışlardır. Türkiye'ye özgü bir kavram olarak gecekondulaşma ve inşaat sektöründe yap-satçılık bu süreçte ortaya çıkmıştır (Keyder, 1989; Güler, 1998; Şengül, 2007; Erman, 2012).

1950 ve 1960 yılları arasında, savaş öncesinde iç pazara hapsolmuş ülke ekonomisinin, özellikle tarımda modernizasyona ağırlık verilerek dışa açılma süreci başlamıştır. Liberalleşme söylemi içinde özel kesime önem vermeye başlanmış, demiryolları ağırlıklı altyapı yatırımlarından karayolu ağırlıklı altyapı yatırımlarına geçilmiştir. Tarımda hızlı bir makineleşmeyle birlikte, geçimlik ya da yerel pazarlar için sınırlı artık üreten bir yapıdan, ulusal ya da uluslararası pazarlar için uzmanlaşmış üretim yapan bir yapıya doğru geçilmiş, teknolojik gelişmeler tarımda verimliliği artırmış ve bunun sonucunda kırsal kopmalar hızlanmıştır. Bu dönemde atılan önemli adımların başında 1956'da 6785 Sayılı İmar Kanunu'nun çıkarılışı ve 1958'de 7116 Sayılı Yasayla İmar ve İskân Bakanlığının kurulması gelmektedir. Bu düzenlemelerle, hızlı kentleşme karşısında planlama, konut ve yapı malzemeleri konularında uzman bir bakanlık kurularak dönemin kentleşme sorunlarına ve gereksinimlerine bir çözüm bulunmaya çalışılmıştır (Tekeli, 2009).

1960 yılında yapılan askeri darbe sonrası dönem, on yıllık Demokrat Parti iktidarlığının sona erdirmiş ve ekonomi politikalarında önemli değişimlere sahne olmuştur. Demokrat Parti döneminin ilk yarısında uygulanan ekonomi politikaları, ekonomide bir iyileşme sağlamış olmakla birlikte dönemin ikinci yarısında bu durum sürdürülemezdir. Bu dönemin en çarpıcı yeniliği ekonomik politikaların "planlı kalkınma" modeli ile gerçekleştirilmeye çalışılması olmuştur. Ekonominin bütünsel olarak planlanması anlayışını temel alan bu dönem Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasını ve bu kurumca hazırlanacak beş yıllık kalkınma planları aracılığı ile ekonomik gelişmenin sağlanmasını öngörmektedir. 1963 yılında "Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı" onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Boratav, 2013). Bu dönemde yapılan yeni yasal düzenlemelerle tarımda desteklemeler artmış, işçilerin sosyal hizmetleri ve yasal haklarında iyileştirmeler yapılmış ve hizmet sektörüne aşırı büyüme gerçekleşmiştir (Şengül, 2007).

1960-1970 yılları arasında kamu yatırımları beş yıllık plan ve programlara uygun olmak, özel sektör yatırımları ise bu programlar ile uyumlu olmak zorundadırlar. Bu kapsamda dönem kamu

sektörüne emredici, özel sektöre ise yol gösterici şeklinde yorumlanabilir. Kamu yatırımları, özel sektörü destekleyecek şekilde ara mallara (demir, çelik, çimento, kâğıt, petrol, madencilik vb.) yöneliktir. Bu dönemde ulaşım, liman, enerji ve iletişim alanlarında yatırımların yapılması yerli sanayinin gelişmesinin önünü açmıştır ancak yine de özellikle enerji ve teknoloji konusunda dışa bağımlı bir yapı etkisini sürdürmüştür. 1970 döneminde ise ithal ikamesi yapılmaya çalışılan ürün tipinde değişimler yaşanmış, dayanıklı tüketim mallarının yanında teknolojinin daha yoğun kullanıldığı, otomobil vb. ürünler de üretilmeye başlanmış ancak bu teknolojilerin ithal ediliyor olması yine dışa bağımlılığı artırmıştır (Suğur, 1998; Boratav, 2013; Sakarya, 2014).

Bu ekonomik gelişme süreci içinde, endüstrileşmenin hızlanması ve endüstrileşme stratejisinin yeniden tanımlanması, kentlerin nüfuslarının aşırı artması, kentlerin yerleşme alanı sınırlarının belediye sınırları dışına taşarak büyümesi ve kentsel ulaşım araçlarının sayı ve çeşitlerinin çoğalması gibi etkenler bu dönemde kentleri biçimlendiren önemli etkenler olmuşlardır (Osman, 1998; Yılmaz & Çitçi, 2011).

1950'lerde kapitalist piyasa ile entegrasyon çabası ile şekillenen Türkiye kentleşmesi, yukarıda da değinildiği gibi tarım sektöründeki müdahaleler ve henüz şehirlerde kırdan gelen nüfusu istihdam edebilecek kadar gelişmemiş olan endüstri sektörü nedeniyle kentlere yönelik aşırı bir nüfus hareketi yaratmıştır. Ancak bu kentleşme süreci batıda 19. yüzyıl sonrasında yaşandığı gibi endüstrileşmeye dayalı bir göç hareketi ile olmamış, daha çok 3. dünya kentleşmesi olarak ifadelendirildiği şekliyle, hızlı şehirleşme, aşırı şehirleşme ya da çarpık şehirleşme olarak yorumlanmıştır. Çoğunlukla kamu arazileri üzerine kurulan gecekonduvarlarda yaşayan nüfusun oranı, kent nüfusunun 1955'te %4.7'si iken 1960'ta %16.4'ü, 1970'te %23.6'sı, 1980'de %26.1'i ve 1995'te %35'i olmuştur. Önceleri barakalar şeklinde başlayan gecekonduvarlar, zaman içerisinde çıkarılan aflar, yasalar ve yönetmeliklerle mahallelere ve kentsel yerleşme alanlarına dönüşmüş, bu süreçte arsa spekülasyonu ve kentsel rant önemli bir sorun olarak gündemde olmuştur. Çoğunlukla, metropolitenleşme sürecine girmiş büyük kentler etrafında ortaya çıkan gecekonduvarlar, Türkiye kentleşmesinin 1960'lardaki simgesi olmuştur. Türkiye kentleşmesinin bu dönemde ortaya çıkan bir diğer niteliği Batı Anadolu, özellikle Marmara Bölgesi'nin yüksek düzeydeki kentleşme düzeyine karşın, Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun büyük oranda kırsal kalmasına yol açan dengesiz kentleşme gerçeğidir (Erman, 2012).

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında beri süren kentleşmenin niteliğinde, gecekondulaşma olgusunun dışında, 1960'lardan itibaren nitelik değişimi de söz konusu olmuştur. Büyük kentlerde hava kirliliği gibi çevre sorunlarının ortaya çıkması, metropoliten ölçekteki tek kent olan İstanbul'a, Ankara ve İzmir'in eklenmesi, yerleşmelerin büyümesiyle belediye sınırlarının yetmemesine bağlı olarak büyük kentlerin çevresinde yeni belediyelerin oluşması ve çoklu belediye yönetimlerinden oluşan metropoliten alanların ortaya çıkması ve otomobil üretimi ve sahipliliğinin artmasıyla yüksek gelirli grupların kent dışında alt kentlerde yaşama eğiliminin başlaması bunlardan başlıcalarıdır. Kentlerde ölçek büyümesine bağlı olarak yapı sunum biçimlerinin değişmesi, tekil yap-satçılık yanında sermayelerin bir araya getirilmesiyle toplu konut sunum biçimlerinin gelişmesi, konut ve küçük sanayi tesisleri şeklinde kooperatifçiliğin yaygınlaşması, yüksek öğretim kuruluşları, sağlık kuruluşları gibi kamu hizmetlerinin binaları ile özel kesimin büyük kuruluşlarının yerleşkeler halinde inşa edilme eğiliminin yükselmesi kentlerin biçimlenişini etkilemiştir (Tekeli, 2009).

Tekeli, 1960'lardan itibaren ulusal şehirleşme ve bölgesel politikalarından sıklıkla söz edilmiş olmasına rağmen bu amaçlarla başarılı planlama müdahalelerinin yapıldığını söylemenin güçlüğünü dile getirmektedir. Bu dönemde bölge planlamasından çok söz edilmiş ve İmar ve İskân Bakanlığı'na bu konuda yetki de verilmiş olmasına rağmen uygulanması mümkün olmamıştır. Zonguldak, Doğu Marmara, Antalya ve Çukurova'da büyük ekipler kurularak çok disiplinli çalışmalarla, bölge planları yapılmış ve yayınlanmış ancak uygulanma olanağı olmamıştır. 1960'lı yılların ikinci yarısında İmar ve İskân Bakanlığı, İstanbul, Ankara ve İzmir'de Metropolitan Planlama büroları açmış, bu bürolarda örgütlenen disiplinlerarası ekipler çağdaş planlama tekniklerini kullanarak bu alanlar için planlar yapmışlardır. Arazi kullanma ve ulaşım modelleri ilk kez bu çalışmalar sırasında geliştirilmiştir. İmar ve İskân Bakanlığının icracı kapasitesini güçlendirmek açısından 1969 yılında 1164 sayılı yasayla Arsa Ofisi bu bakanlığa bağlı olarak kurulmuştur. Ancak bu dönemim en önemli adımı, ilk defa kaçak yapıların kavramsal olarak tanımlandığı ve kabul edildiği yasa olan 775 Sayılı Gecekondu Yasası'nın 1966'da çıkarılması olmuştur (Tekeli, 2009).

1960'lı yıllar boyunca politik ve toplumsal düzlemde gecekondu'lara karşı yaklaşım yumuşamaya başlamıştır. Bu süreçte, ilk yıllarda kendi olanakları ile iyileştirdikleri konutlarına yönelik, yol, su, elektrik, altyapı ve ulaşım gibi devlet tarafından sağlanan gecekondu'lular, kentsel hizmetleri içeren talepler yanında, mülkiyet hakkını kazanmaya yönelik tapu elde etme taleplerini de ileriki süreçlerde elde etmişlerdir (Şengül, 2017).

Bu dönemde şehircilik alanında akademik ve bilimsel altyapının oluşturulması adına da önemli adımlar atılmıştır. Daha önceki dönemde Almanya'dan Türkiye'ye gelen ve 1935-1946 yılları arasında Siyasal Bilgiler Okulu'nda şehircilik dersleri veren Ernst Reuter burada Şehircilik Araştırma Enstitüsü'nün kurulması çalışmalarına başlamıştır. Bu Enstitü o dönemde kurulamamış, ancak 1953'de İskan ve Şehircilik Enstitüsü adı ile öğrencisi Fehmi Yavuz'un öncülüğünde hayata geçirilmiştir. Bu enstitünün adı daha sonra 1986'da Ernst Reuter İskân ve Şehircilik Araştırma ve Uygulama Merkezi olmuştur (Ülker, 2018).

Fehmi Yavuz'un "Ankara'nın İmarı ve Şehirciliğimiz" adlı 1952 tarihli araştırması Ankara örneği üzerinde Türkiye'de kent planlamasının uygulamada karşılaştığı sorunlardan planlama pratiğini geliştirmek için sonuçlar çıkarmaya çalışan ilk monografidir. Kapsamlı rasyonalist planlama anlayışı Türkiye'de uygulamaya girmesinde, Esat Turak, Tuğrul Akçura ve Aydın Germen gibi kent planlarının eğitimlerini tamamlayarak Türkiye'ye dönmeleri ve Bayındırlık Bakanlığında Şehircilik Fen Heyeti içinde çalışmaya başlamalarının etkisi olmuştur. Bu çevrenin etkisiyle gelişen görüşler İmar ve İskân Bakanlığının 1958'deki kuruluşunda etkili olacak; yeni planlama anlayışı içindeki çalışmalar ise 1960 sonrasında etkili olmaya başlayacaktır. Bu süreçte, bir önceki dönemin fiziki biçimlendirme kaygıları ağır basan kent planlaması yerine, çok disiplinli, çok yönlü araştırmalara dayanan kapsamlı bir rasyonalist planlama anlayışı benimsenmektedir. 1961 yılında ODTÜ'de Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nün kurulması bu dönemde şehircilik disiplininin kurumsallaşması adına önemli bir adım olmuştur (Tekeli, 2009).

Demografik değerler açısından ele alındığında, 1950'ler ve 1980'ler arası dönemde hem ülke nüfusunun hem de kentsel nüfus oranı arttığı gözlenmekte (Tablo 4), bunun yanı sıra kentsel yerleşme sayısında da belirgin bir artış olduğu görülmektedir (Tablo 5).

Tablo 4. 1950-1980 arasında Türkiye'de demografik değişim (TÜİK verilerinden derlenmiştir)

Yıl	Kentsel Nüfus	Oran (%)	Kırsal Nüfus	Oran (%)	Nüfus	Nüfus Artış Oranı (yüzde)
1950	5.244.337	25.04	15.702.851	75.96	20.947.188	2.20
1955	6.927.343	28.79	17.137.420	71.21	24.064.763	2.78
1960	8.859.731	31.92	18.895.089	68.08	27.754.820	2.85
1965	10.805.817	34.42	20.585.604	65.58	31.391.421	2.46
1970	13.691.101	38.45	21.914.075	61.55	35.605.176	2.52
1975	16.869.068	41.81	23.478.651	58.19	40.347.719	2.50
1980	19.645.007	43.91	25.091.950	56.09	44.736.957	2.07

Tablo 5. Keleş ve Payne (1984)'ün derlemesine göre 1980'e Kadar Türkiye'de Kentsel Nüfusun Büyümesi (Şengül, 2017)

Kentsel Nüfus Aralıkları	Kentsel Nüfusun Yüzdesi ve Kentlerin Sayısı							
	1927		1945		1975		1980	
	%	Kent Sayısı	%	Kent Sayısı	%	Kent Sayısı	%	Kent Sayısı
10.000-20.000	24.0	38	23.2	58	12.5	154	10.8	166
20.000-50.000	28.9	23	25.0	30	16.5	89	15.2	112
50.000-100.000	9.3	3	11.5	6	9.5	24	10.7	23
100.000 ve üzeri	37.8	2	40.3	4	61.5	25	63.3	29
Toplam	100.0	66	100.0	98	100.0	292	100.0	330

2.2.3. 1980'ler ve 2000'lerin başı arasında kentleşme - mekânsal sermaye dönemi

Türkiye 1980'lere yine bir askeri darbe ile girmiştir. 1950'lerden sonra izlenmeye başlanan liberal politikalar, 1970'lerde yaşanan ekonomik dalgalanmaların da etkisiyle daha da serbest piyasa yanlısı bir içeriğe kavuşmuştur. Uluslararası alanda ortaya çıkan küreselleşme olgusu ilk olarak gelişmiş ülkeleri, daha sonra da gelişmekte olan Türkiye gibi ülkeleri etkilemiş ve Türkiye de bu küresel ağa 1980'lerden itibaren eklenmeye başlamıştır. Dışa açık bir ekonomik yapının olduğu bu dönem iktisat bilminde genel olarak liberal dönem kavramı ile nitelendirilmektedir. Türkiye'de liberal politikaların en sembolik

düzenlemesi olan 24 Ocak kararları 1980 yılında alınmış ama uygulanması darbe sonrası sivil hükümet döneminde 1983 yılından itibaren gerçekleşmiştir (Boratav, 2013).

Tekeli (2009), bu dönemde, Türkiye'nin küresel ağa eklenmek için üç stratejik tercihinin önem taşıdığını belirtmektedir. Bunlardan ilki, 1980 yılına kadar izlenen iç piyasaya dönük, ithal ikamesiyle kalkınma modelinin terk edilerek dışa açık ihracata yönelik bir kalkınma modelinin benimsenmesi; ikincisi altyapı politikalarında telekomünikasyon yatırımlarına öncelik verilmesi; üçüncüsü ise sermaye piyasalarının, serbest ticaret ve üretim bölgelerinin kurulması, bankacılık yapısında önemli reformların yapılması gibi küresel ekonominin gerektirdiği yeni kurumların geliştirilmesidir. Bunların sonucunda halen en büyük kent olan İstanbul'un göreceli önemi artarak nüfusu 9 milyonu aşmıştır. 1980 sonrasında ekonomik alandaki bu yeniliklerin yanı sıra, turizm yatırımlarına yönelik teşviklerin artması, dinlenme faaliyetlerinin gelişmesi ve seracılığın yaygınlaşması sonucu ülkenin batı ve güney kıyıları, kapitalin ve nüfusun mekânda yeniden dağılımında paylarını artırmıştır (Tekeli, 2009).

1980'li yıllardaki bu dışa açık büyüme stratejisi, sermayenin kentleşmesi olarak yorumlanan ve kentsel gelişme dinamikleri açısından yeni bir aşama olarak ele alınan bir dönemi de başlatmıştır (Şengül, 2017). Üretimi koruyan ikameci politikaların terkedilmesi üretim sektöründe yatırım yapmayı caydırıcı bir etki yaparken, üretimden kaçışın hızlanmasına koşut olarak sermaye ve devletin elindeki birikimlerin dikkate değer bir bölümü finans sektörüne yönelmiştir. Finansallaşma olarak özetlenen bu süreçte kentsel yapıyı çevre de yatırım arayan sermayenin önemli hedeflerinden biri haline gelmiştir (Eraydın, 1988). Bir başka anlatımla, sermaye birikiminin çevrimleri arasındaki dengenin yeniden tanımlanmasının önemli sonuçlarından biri özellikle büyük kentlerin özel ve devlet yatırımlarının giderek artan biçimde hedefi haline gelmesi olmuştur (Balaban, 2010'dan aktaran Şengül, 2017). Yine buna paralel olarak yabancı sermayeye yönelik yaptığı yeni düzenlemelerle çok uluslu şirketlerin Türkiye pazarında etkinliği artmıştır (Şengül, 2017).

Türkiye'de daha önce devlet kontrolünde ulusal kalkınmacı sanayileşme döneminde üretim ile meşgul olan özel sektör, 1980'lerden itibaren arsa piyasasında kar aramaya başlamış ve bunun sonucunda emlak ekonominin ana motoru haline gelmiştir. Devlet bu süreçte bir önceki dönemde giderek yayılmış olan gecekondular alanlarını konut piyasası ile entegre etmiştir. 2918 Sayılı İmar ve Gecekondular Mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak Bazı İşlemler ve 6785 Sayılı İmar Kanunu'nun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun ile daha önceki dönemde yapılmış gecekondular yeni imar hakları kazanmışlar, müteahhitler bu dönemde önemli etkinlik alanı elde etmişlerdir. Böylece kent dışındaki gecekondular alanları ıslah imar planları ile piyasa sürecine dahil olma olanağı elde etmişlerdir (Erman, 2012).

1990'lardan itibaren yerel yönetimlerin de güçlenmesiyle benimsenen sıfır gecekondular politikası bu alanların dönüştürülmesi için çabaları da hızlandırmıştır. Varlıklı kesimler için alışveriş mekanları, spor kompleksleri, ofis yapıları vb. olanaklara sahip daha lüks konutlar üretebilmek için gecekondular alanlarının temizlenmesi yerel yönetimlerin gündeminde yer tutmaya başlamış, daha sonra TOKİ'nin de katılımı ile bu dönem kentsel dönüşüm projelerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ancak özellikle eski gecekondular alanlarının niteliği düşünüldüğünde, bu kentsel dönüşüm projeleri kentsel yoksulların daha dış kentsel alanlara doğru zorla yer değiştirildiği, dönüşen alanların ise tüketim, eğlence ve turizm gibi

farklı kullanımlarla daha üst sınıfların kullanımını amaçlayan “megaproje”lere konu edildiği alanlar olmuştur (Erman, 2012).

Gerek bazı Anadolu kentlerinde yaşanan ekonomik canlanma gerekse Avrupa Birliği uyum süreci politikalarının etkisiyle, kırsal politikaların benimsendiği, kırsal alanlarda tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi yönündeki teşviklerin söz konusu olduğu ve GAP gibi büyük projelerin göçü tersine çevirmede kullanılmaya başlandığı dönemdeki çabalar 1990’larda da kırdan kente göçü önleyememiştir. Bu yeni dönemde de kronik işsizlik, aşırı nüfus yoğunlaşması, sağlık, suç, sosyal ayrışma ve politik huzursuzluklar gibi sorunlar artarak devam etmiştir (Erman, 2012).

Türkiye’de kentleşme süreci, 1980 sonrasında artan liberalleşme eğilimleri ve 1990’larda belirginleşen küreselleşme sürecinde iki temel olguyla karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan birincisi, yerel yönetim ile kent ve kentleşme olgularının yakın ilişkisi bağlamında önceki dönemlere nazaran daha da artan metropolitenleşme, diğeri ise kentlerin uluslararasılaşması ve dünya kenti olma niteliğinin öne çıkmasıdır (Ökmen & Parlak, 2008).

1980’lerden sonraki süreçte metropoliten merkezler de mekânda çarpıcı değişikliklere sahne olmuştur. Merkezi iş alanının kent içi ulaşımın zaman-uzaklık ilişkilerine bağlı olarak belli yönlerde ilerlemesi, yeni yapılan gökdelenler ile yeni prestij alanlarının oluşturulması, merkezi iş alanları ya da sanayi alanlarının kent mekanındaki dağılımında ortaya çıkan değişimler, kentin ölçeğindeki büyüme ve kent içi ulaşımın örgütlenmesindeki değişimler sonuçta konut alanlarında da önemli değişiklikler yaratmıştır. Özel otomobil sahipliğinin gelişmesiyle birlikte, kentin çevresini oluşturan gecekondu halkaları aşularak merkeze daha uzak konumlarda yüksek ve orta gelirli grupların konut alt kentleri oluşmaya başlamış; eski gecekondu alanlarında ise çok katlı fakat düşük standartlı apartmanlaşma gelişmiştir. Bu gecekondu halkasının kentin yüksek gelirliilerinin bulunduğu konut eksenlerine yakın kısımlarında gecekonduların tasfiyesi, onun yerine yüksek gelir gruplarına dönük, yüksek standartlı konutların alması projeleri geliştirilmeye başlanması ise 2000’lerden sonra hızlanmıştır (Tekeli, 2009). Bu süreçte 1980’den sonra toplu konuta ilişkin yapılan yasal düzenlemeler ve Toplu Konut İdaresi’nin kurulması ile 3194 Sayılı İmar Kanunu ile planlama yetkilerinin yerel yönetimlere bırakılması konut ve inşaat sektörünü hızlandırmıştır.

1990’lardan itibaren ön plana çıkan konulardan biri de uzun süre ihmal edilmiş olan kentsel altyapıya yönelik yatırımlar olmuştur. Bu yatırımların büyük bölümünün özel sektöre verilen ihaleler yoluyla gerçekleştirilmesinden ötürü, bir anlamda kamu eliyle yapılan kentsel yatırımlar aracılığıyla bu dönemde piyasaya önemli büyüklüklerde kaynak aktarımı yapılmış ve böylece büyük ölçekli sermaye gruplarının yatırımlarını kentlere yönlendirdiği görülmüştür. Büyük ulusal ve uluslararası inşaat şirketleri yeraltı raylı sistemleri, toplu konut ve altyapı gibi büyük inşaat projelerinde yer almaya başlamışlardır. Bu süreçte, tarihi kültürel miras alanları da bu metalaşma sürecine konu olmuş; miras varlığının bir bölümü tahrip edilirken, bir bölümü otel ve benzeri türden kültürel miras algısının dışında kullanımlara tahsis edilmeye başlanmıştır. Bu süreçte orman, mera ve sit alanlarının yapılaşmaya açılması, kıyılara yönelik tehditler, kamu binaları ve fabrikaların özelleştirme ve satış yoluyla spekülative nitelikteki yatırımlara konu olmaları, kamusal kaynakların kentsel mekânın sermaye birikim sürecinde sömürülmesinin önünü açmıştır. Daha önceki dönemlerde kentler, büyük ölçüde yeniden üretime

yönelik işlevleriyle öne çıkarlarken, son dönemde, diğer birçok ülkede de olduğu gibi, iktidar ilişkileri, emek ve metaların üretim ve yeniden üretiminin mekânı olma işlevinin ötesine geçerek kent mekanının kendisinin metalaşması biçiminde bir gerçekle karşı karşıya kalmaktadır (Şengül, 2017).

Büyük sermayenin kentsel gelişmeden doğan değerlerden pay almaya başladığı, büyük sermayenin kentsel rantlara ve kentsel tüketim alanlarına ilgisinin arttığı bu dönemde sanayi altyapısı ve dış ticaret olanakları gelişmiş metropoller ulusal ve uluslararası sermaye ile ilişkilerini geliştirmiş ve Denizli, Kayseri, Gaziantep gibi kentler yanında turizm merkezi olan kentler ön plana çıkmış ve ülkenin batısındaki Marmara, Ege ve İç Anadolu bölgeleri öne çıkmaya başlamıştır (Doğan, 2001). Ekonomi dünyasında Anadolu Kaplanları olarak tanımlanan bu kentler ekonominin liberalleşmesi ile küresel pazarla, özellikle ihracata yönelik üretim aracılığıyla bütünleşmeye başlamış ve 1990'larda sermaye birikimi oluşturmaya başlamış, 2000'lerden sonra ise bu sermaye birikimini kentlere yansıtmışlardır. Büyük alışveriş merkezleri (AVM), beş yıldızlı oteller, korunaklı siteler yapılmakta ve büyüyen kentli orta sınıflar için yeni tüketim mekânları yaratılmaktadır. Güçlenen yerel yönetimler markalaşma çabalarına girmekte, eski kent merkezleri yıkılarak ya da restore edilerek, orta ve üst gelir gruplarının ve turistlerin kullanımına açılması hedeflenmekte, iş adamları bu yaklaşım ile yatırımlarını kentlere yöneltmektedir ve yerel yönetimler özel sektörle kurdukları ortaklıklar ile kentlerini yönetmektedir. İnşaat sektörünün neoliberal ekonominin lokomotifi haline gelmesiyle, TOKİ-belediye işbirliği çerçevesinde yürütülen kentsel dönüşüm projeleri, dönüştürücü ve rant yaratıcı rolleri ile ön plana çıkmaktadır (Erman, 2013).

1980'lerden sonraki dönemde Türkiye nüfusu önemli oranda artmıştır. Metropolenleşme eğilimine bağlı olarak büyükşehir yönetimlerinin sayısı artmış, ülke bütününde kentli nüfus oranı kır nüfusunu geçmiştir (Tablo 6).

Tablo 6. 1980 sonrasında Türkiye'de demografik değişim (TÜİK verilerinden derlenmiştir)

Yıl	Kentsel		Kırsal		Nüfus Artış	
	Nüfus	Oran (%)	Nüfus	Oran (%)	Nüfus	Oranı (%)
1980	19.645.007	43.91	25.091.950	56.09	44.736.957	2.07
1985	26.865.757	53.03	23.798.701	46.97	50.664.458	2.49
1990	33.326.351	59.01	23.146.684	40.99	56.473.035	2.17
2000	44.006.274	64.90	23.797.653	35.10	67.803.927	1.83

1980'den 1990 yılına kadar gelindiğinde nüfusu bir milyonu geçen kent sayısı ise İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana olmak üzere sadece 4'tür. Buna karşın, 2000'e gelindiğinde hem kent sayısı hem de kent nüfusu artmakta, ancak artışın çoğunluğu büyük kentlerde olmaktadır (Tablo 7). 2000'li yıllara gelindiğinde nüfusu bir milyonu aşan kentlere Bursa da katılmıştır.

Tablo 7. Türkiye’de 1980-2000 yılları arasında kent sayısı (TÜİK verilerinden derlenmiştir)

Kentsel Nüfus Aralıkları	Kent Sayısı		
	1980	1990	2000
10.000-20.000	166	191	193
20.000-50.000	112	134	152
50.000-100.000	23	64	76
100.000 ve üzeri	29	80	99
Toplam	330	469	520

Sonuç Yerine

Dünya, Sanayi Devrimi sonrasında 19. ve 20. yüzyıllarda en çarpıcı değişim ve dönüşümü yaşamıştır. Bu süreçte bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmeler dönemin emperyalist devletlerinin lehine ekonomik avantaj sağlamış ve sanayileşme tüm coğrafi ve ekonomik gelişmeleri yönlendirmeye başlamıştır. Sanayinin ekonomideki ağırlığını artırarak ticaretin önüne geçmesi, sermaye birikiminin artışı, üretim ve tüketim ilişkilerinin yeniden kurulması ve üretim-emek yığılmalarının ortaya çıkması yerleşme sistemini de büyük ölçüde etkilemiştir. Kentlerin sayı, nüfus ve alan olarak büyümeleri ve bu süreçte üretim ve pazar ilişkilerinin yeniden kurulması sonucu toplumsal ve coğrafi yapılarda da değişiklikler ortaya çıkmış; buna bağlı olarak toplumbilim ve coğrafya da bu yeni dünyayı ve toplumu anlamak adına yeni gelişen bilim alanları olarak kendini göstermişlerdir. Sanayi Devrimi’nin kentlerde yarattığı ölçek büyümesi sonucunda altyapı olanaklarının da sağladığı avantajla kent büyüklükleri artmış ve metropoliten kentlerle birlikte alt-kentler (uydu kentler) de 20. yüzyıl ortalarından itibaren mekânda yer tutmaya başlamıştır.

Ekonomik, sosyal ve mekânsal boyutta yaşanan bu gelişmeler birer yaşam alanı olan kentlerin düzenlenmesine yönelik çabaları da beraberinde getirmiştir. Önceleri, orta çağdan kalan kentlerin üzerinde yaşanan sorunların da etkisiyle, sağlıklı, düzenli ve güzel şehirlere yönelik idealize edilmiş yerleşme şemalarının ortaya atılmasıyla başlayan bu süreç; 20. yüzyıl içerisinde önce kent tarihine olan ilginin artmasıyla kentsel mekânı oluşturan öğelerin kültürel bağlamı ile birlikte ele alındığı mekân tasarımı ilkelerinin belirlenmesine yönelmiştir. 1950’lerden itibaren ise hem üretim ve pazar ilişkilerinin hem de kentsel mekânın büyümesi ile birlikte, ekonomik kalkınma öncelikli uzun vadeli politikaları içeren bütüncül planlama yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Mekân düzenleme tekniğini bölgeleme (zoning) olarak ifade eden bu planlama yaklaşımı, hem toplumdaki farklı gruplar hem de kültürel ve kamusal mekân öncelikleri ile birlikte 60’lar ve 70’lerde ciddi eleştirilere uğramış; 80’lerden itibaren ise yereli ve kültürü ön plana alan post-modernist söylem sonrasında daha kısa erimli stratejik planlama düşüncesine, sonrasında da neo-liberal arayışlara bırakmıştır.

Türkiye’de 20 yüzyılında hedeflenen modernleşme, Osmanlı İmparatorluğu’nun 19. yüzyılda hızlandırdığı batılılaşma çabalarının sistemli ve ulusal düzeye yayılarak vücut bulmuş sonucudur. Cumhuriyetin ilanından itibaren başlayan ve 20. yüzyıl ortalarına kadar gelen süreçte, devletin ön planda

olduğu ekonomik politikalar doğrultusunda tarımsal sanayiye dayalı bir endüstrileşmenin Anadolu'da dengeli bir yerleşme sisteminin sağlanması hedefini de gözeterek şekilde amaçlandığı; bunun için önce ulusal bir demiryolu ağının kurulduğunu ve bu ağ üzerinde belirlenen yerlerde sanayi tesislerinin hayata geçirilmiş olduğu görülmektedir. Bu yatırımlar sonucunda kentli nüfus sayısında da artış sağlanabilmiştir. Ekonomik kalkınma hedefleri yanında büyüyen ve yeni gelişen kentlerde hem planlama hem mimari mekân düzenleme adına yabancı uzmanların yönlendiriciliğinde önemli adımlar atılmış ve böylece teknik ve tasarım adına önemli bir birikim elde edilmiştir.

1950'deki iktidar değişimi sonrasında Türkiye'de ekonomi ve politikada liberal söylemler ön plana çıkmış ve devletin aktör olarak rolünün azalmaya başlamıştır. Buna karşın yine bu dönemde ulusal bir kalkınma politikasının gerçekleştirilmesi için devlet yönlendirici rol üstlenmiş ve Devlet Planlama Teşkilatı'nı kurup beş yıllık kalkınma planları hazırlayarak ekonomi ve kalkınma politikalarını belirlemiştir. Liberal ekonomi ortamında, dış yardımlarla sağlanan kaynaklarla tarım sektöründe modernleşme sağlanarak ilerleme kaydedilmiş, fakat tarımda makineleşmenin de etkisiyle kırdan nüfus kaçıışı başlamış; serbest piyasa koşullarında özellikle İstanbul ve Marmara'da yoğunlaşan endüstri yatırımları ve yönetim merkezi olarak Ankara kırdan kopan bu nüfus için çekim merkezi olmuştur. Bu göç dalgası sonucunda İstanbul ve Ankara'da daha yoğun olmak üzere gecekondu olgusu ortaya çıkmış, gecekondulaşma süreci ile birlikte kaçak ve sağlıksız kentleşme gerçeğiyle karşı karşıya kalınmıştır. Kentsel nüfusun artışına bağlı olarak kent sayısı ve nüfusunda kayda değer bir artış olması, Türkiye'de metropoliten kentlerin oluşumu başlamıştır. Ülke yüzeyinde, cumhuriyetin ilk yıllarında hedeflenen dengeli yerleşme sistemi, batının çekim merkezi olmasıyla bozulmuştur. Göç ve gecekondulaşma süreci ile birlikte ülke coğrafyasında demografik dengenin bozulmaya başlamasıyla kentleşme ve planlamayla ilgili yasal ve teknik düzenlemeler gerçekleştirilmiş, geniş kapsamlı rasyonel planlama anlayışı ile kentlerin planlanması amaçlanmıştır.

1980'lerden itibaren ise ekonomi politikalarının giderek serbest piyasa koşullarına göre şekillendiği, neo-liberal politikalar doğrultusunda devletin ekonomideki rolünün azaldığı ve özelleştirme uygulamalarıyla kamusal kaynakların sermaye kullanımına sunulduğu görülmektedir. Küreselleşme sürecinde üç büyük kentin yanında, Anadolu'da, Kayseri de dahil olmak üzere, yeni kentler üretim ve hizmet sektöründe büyüme göstermişlerdir. 1980 sonrası dönemi karakterize eden en çarpıcı gelişmeler, sermaye hareketliliğinin, sanayi ve üretim faaliyetlerinden kentsel mekâna doğru yönelmesi ve bu doğrultuda yeni kentsel kullanımların ortaya çıkması, kentsel dönüşüm ve kentsel proje uygulamalarının yeni bir planlama aracı olarak imar uygulamalarında yer tutması olmuştur. Dünyadaki yerleşme politikaları uzantısında, 1985 yılında çıkarılan 3194 Sayılı İmar Kanunu ile imar planlaması yetkilerinin yerel yönetimlere bırakılması ile belediyeler giderek güçlenmiş ve bu proje süreçlerinde paydaş olarak daha aktif yer almışlardır.

| 226 | Batının birkaç yüzyıla uzanan sanayi devrimi tecrübesi elde ettiği birikimin ortaya çıkardığı ekonomik, toplumsal ve coğrafi değişim hızı 20. yüzyılda daha da artmış ve bir yüzyıl içinde birbirinden farklı dönemler ve süreçler ortaya koymuştur. Türkiye için 20. yüzyıl ise sanayi devriminin yaşanmadığı bir miras üzerine kurulan yeni ülkenin bu batı deneyimini ve sonuçlarını izleyerek yeni dünya düzeni içinde varlığını ortaya koyma sürecini ifade etmektedir. Cumhuriyetin ilanından itibaren yaşanan kentleşme

süreci ve bu süreci oluşturan dinamikler, evrensel gelişmeleri izleme ve kentsel mekâna aktarabilme konusunda ciddi sorunlar göstermekle birlikte, önemli düzeyde tecrübe ve birikimin de elde edilmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Sanayi Devrimi sonrasında Dünya’da yaşanan hızlı ve geniş çaplı değişimin kent ve kent planlama disiplini açısından özetlenmesini amaçlayan bu derleme, bu sürecin Türkiye’de ele alınışı konusunda da daha kapsamlı çalışmaların gerekliliğini ifade etmektedir. 20. yüzyılda ortaya çıkan ekonomik, politik ve toplumsal gelişmelerin kentsel politika ve planlama alanında yarattığı kurumsal, profesyonel ve mekânsal sonuçların zaman dizgesi içinde daha kapsamlı ele alınması gerekmektedir. Neoliberal planlama politikalarının günümüzde yarattığı kentsel ve mekânsal sonuçların yorumlanmasında, kent planlama çabasının 20. yüzyılda ortaya çıkan ve şekillenen temel değerlerinin tartışıldığı tarihsel bir sorgulamaya gereksinim giderek artmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alkan, A. & Duru, B. (Der. ve Çev.) (2002a). 20. yüzyıl kenti, İmge Yayınevi, Ankara
- Alkan, A. & Duru, B. (2002b). 20. Yüzyılda kent ve kentsel düşünce. İçinde A. Alkan & B. Duru (Der. ve Çev.) 20. Yüzyıl Kenti, (ss. 7-25). İmge Yayınevi, Ankara
- Aksoylu, S. (t.y.). A critical outlook to the planning practices of Turkey from the beginning of republican period. <https://www.researchgate.net/publication/242656282>
- Balaban, O. (2010). *Capital accumulation, the State and the production of built environment: the case of Turkey* [Yayınlanmamış doktora tezi]. ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü
- Bilsel, F. C. , (2010). Henri Prost's planning works in Istanbul (1936-1951): Transforming the structure of a city through master plans and urban operations. From the imperial capital to the republican modern city. İçinde *Henri Prost s Planning of Istanbul* (ss. 101-165). İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul
- Bluestone, B. & Harrison, B. (1986). The great American job machine: The proliferation of low-wage employment in the U.S. economy. *United States Congressional Joint Committee*, Washington D.C.
- Boratav, K. (2004). Türkiye iktisat tarihi 1908-2002. İmge Yayınevi, Ankara
- Boratav, K. (2013). Türkiye iktisat tarihi 1908–2009. İmge Kitabevi, Ankara
- Campbell, H. & Marshall, R. (2002). Utilitarianism’s bad breath? A re-evaluation of the public interest justification for planning. *Planning Theory* 1(2), s.163-187.
- Clark, D. (1996). *Urban world/global city*, Routledge, London
- Comte, A. (1876). *The Course of positive philosophy*. George Bell and Sons, London
- Çoban, A. N. (2012). Cumhuriyetin ilanından günümüze konut politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67/3, 75-108, Ankara
- Davidoff, P. (1965). Advocacy and pluralism in planning. *Journal of American Institute of Planners*, 31(4), 331-338.

- Doğan, A. E. (2001). Türkiye kentlerinde 20 yılın bilançosu. *Praksis*, 2, 97-123
- Durkheim, E. (1960). *The division of labour in society*. Macmillan, New York.
- Eraydın, A. (1988). Sermaye birikim sürecinde kentler. *Defter*, 5, 133-153, İstanbul
- Ercan, M. A. (2016). Endüstri-sonrası kentlerin değişen ve dönüşen kamusal mekânları. *Planlama*, 26(3), 193-203
- Erman, T. (2012). Urbanization and urbanism. İçinde M. Heper & S. Sayari (Eds.), *The Routledge Handbook of Modern Turkey* (ss. 293-302), Routledge, Oxford
- Erman, T. (2013). Küresel ve yerel dinamikler altında 'Anadolu kapıları' kentleri. *İdealKent*, 8, 50-73
- Ersoy, M. (2007). Planlama kuramına giriş. İçinde M. Ersoy (Der.) *Kentsel Planlama Kuramları* İmge Kitabevi, Ankara.
- Forester, J. (1989). *Planning in the face of power*. University of California Press, Berkeley.
- Freestone, R. & Gibson, C. (2006). The cultural dimension of urban planning strategies: an historical perspective. İçinde J. Monclús & M. Guàrdia (Eds.) *Culture, Urbanism and Planning* (ss. 21-41) Ashgate Publishing, Hampshire.
- Friedmann, J. (1998). The new political economy of planning: the rise of civil society. İçinde: M. Douglas & J. Friedmann (Der.) *Cities for Citizens* Wiley, London.
- Görgülü, Z. & Görgülü, T. (2010). Türkiye'de planlama ve mimarlık alanının son 10 yılı. *Mimarlık Dergisi*, 352, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara
- Güler, B. A. (1998). Yerel yönetimler liberal açıklamalara eleştirel yaklaşım. TODAİE Yayınları, Ankara
- Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action*, vol I-II. Polity, Cambridge.
- Harvey, D. (1990). *The condition of postmodernity: an enquiry into the origins of cultural change*. Blackwell, Oxford.
- Hatt, P. K. & Reiss, A. J. Jr., (1957). The history of urban settlement. İçinde: *Cities and Society* (ss. 175-179) The Free Press, Glencoe, Illionis
- Hebbert, M. & Sonne, W. (2006). History builds the town: on the uses of history in twentieth-century city planning. İçinde J. Monclús & M. Guàrdia (Eds) *Culture, Urbanism and Planning* (ss. 3-19) Ashgate Publishing, Hampshire.
- Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. Vintage, New York.
- Keleş, R. (2008). *Kentleşme politikası*. İmge Yayınevi, Ankara
- Keleş, R. & Payne, G. (1984). Turkey. İçinde M. Wynn (der.) *Planning and Urban Growth in Southern Europe* (ss. 165-97) Mansell, Londra
- Keyder, Ç. (1989). Türkiye'de devlet ve sınıflar. Birikim Yayınları, İstanbul
- Massey, D. (1984). *Spatial divisions of labour: social structures and the geographies of production*, Macmillan, London.
- Osmay, S. (1998). 1923'ten bugüne kent merkezlerinin dönüşümü. İçinde Y. Sey (Ed.) *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

- Ökmen, M. & Parlak, B. (2008). Modernleşmeden küreselleşmeye Türk kent yönetimleri: Temel nitelikler, sorunlar ve projeksiyonlar. *KMU İİBF Dergisi*, 15, ss. 199-259
- Punter, J. V. (1990). The privatisation of public realm. *Planning, Practice and Research*, 5(3), ss.9-16.
- Sakarya, A. (2014). Türkiye’de ekonomi politikaları ve ülke mekânında değişim (1980-2012). *MEGARON Dergisi*, 9(4). ss. 243-254
- Saunders, P. (1990). A nation of homeowners. Unwin Hyman, London.
- Scott, J. (1998). Seeing like a state. Yale University Press, New Haven.
- Sencer, Y. (1979). Türkiye’de kentleşme”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Smith, M. P., (1980) The city and social theory. Basil Blackwell, Oxford.
- Suğur, N. (1998). Türkiye’de sosyal ve ekonomik değişimler. İçinde İ. Güneş (der) *Dünyanın ve Türkiye’nin Yakın Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1019.
- Suher, H. (1996). Şehircilik. İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atelyesi, İstanbul.
- Şengül, H. T. (2001). Kentsel çelişki ve siyaset: Kapitalist kentleşme süreçleri üzerine yazılar. Demokrasi Kitaplığı, İstanbul
- Şengül, H. T. (2002). Planlama paradigmalarının dönüşümü üzerine eleştirel bir değerlendirme. *Planlama Dergisi*, 2002/2-3, ss. 8-30, Şehir Plancıları Odası, Ankara
- Şengül, H. T. (2017). Türkiye’de kentleşme deneyiminin dönemlenmesi. İçinde F. Alpaya & B. Duru (Der.) *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, ss. 407-453, Phoenix Yayınevi, Ankara
- Şengül, M. (2007). Kentleşen dünya, “küreselleşme” ve yoksulluk: Türkiye kentleşmesine bir bakış. İçinde A. Mengi (Ed.) *Kent ve Politika-Antik Kentten Dünya Kentine*, (ss. 89-106) İmge Kitabevi, Ankara
- Taylor, N. (2009). Anglo-american town planning theory since 1945: three significant developments but no paradigm shifts from planning perspectives. İçinde E. L. Birch (Ed) *The Urban and Regional Planning Reader* (ss. 96-105), Routledge
- Tekeli, İ. (1986). Türkiye’de 19. Yüzyıl ortalarından 1950’ye kadar kentsel araştırmaların gelişimi. İçinde S. Atauz (Der.) *Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi* (ss. 239-268) Türk Sosyal Bilim Derneği, Ankara
- Tekeli, İ. (2009). Modernizm, modernite ve Türkiye’nin kent planlama tarihi. İlhan Tekeli Toplu Eserleri – 8, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Tekeli, İ. (2010). Almanca konuşan plancı ve mimarların erken cumhuriyet dönemi Ankara’sının planlaması ve konut sorununun çözümüne katkıları üzerine. Goethe-Institut, Bir Başkent Oluşumu: Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların İzleri Projesi, Ankara-2010, <http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/sie/trindex.htm>
- Thorns, D. C. (2002). The transformation of cities: urban theory and urban life. Palgrave Macmillan, Great Britain
- Toennies, F. (1956). Community and society. Michigan State University Press, Michigan.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. www.tuik.gov.tr

Ülker, B. (2018). Sürgünde modern şehircilik aklının terbiyesi. *Toplumsal Tarih – Aylık Tarih Dergisi*, (295), ss. 66-79, Tarih Vakfı, İstanbul

Ward, S. V. (2004). *Planning and urban change*. SAGE Publications Ltd., London-Thousand Oaks-New Delhi.

Watson, S. & Gibson, K. (Der) (1995). *Postmodern cities and spaces*. Blackwell, Oxford.

Weber, M. (1921). *The city*. The Free Press, New York.

Wirth, L. (1938). Urbanism as a way of life. *American Journal of Sociology* 44, ss.1-24

Yılmaz, E. & Çitçi, S. (2011). Kentlerin ortaya çıkışı ve sosyo-politik açıdan Türkiye’de kentleşme dönemleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), ss. 252-267.

